تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

قەتڵوعامی کورد لە تورکیا

لە فەرانسییەوە وەرگێڕانی،
پێشەکی و پەراوێزنووسیی
نەجاتی عەبدوڵڵا

بلاوکراوەی

جڤاتا وەلاتیێ کوردا

(خۆیبوون)

ژمارە ٢

قەتڵوعامی کورد

لە تورکیا

لە فەرانسییەوە وەرگێڕانی بۆ کوردی،

پێشەکی و پەراوێزنووسی

نەجاتی عەبدوڵڵا

بنکەی ژین

سلێمانی ٢-٨

٣٦٤.١٥١

ن ٩٥٢ ئەجاتی عەبدوڵڵا

قەتڵوعامی کورد لە تورکیا/ وەرگێڕانی ئەجاتی عەبدوڵڵا٠-

سلێمانی: بنکەی ژین، ٢٠٠٨.

١١٥ل: ١٤.٥×٢١ سم، وێنە، بەڵگەنامە، زنجیرە؛ ٧٩.

١- کوردستانی تورکیا- جینۆساید ٢- جینۆساید- کورد

٣- ناونیشان ٤- زنجیرە؛ ٧٩

کتێبخانەی گشتیی سلێمانی زانیاریی سەرەتاییی پۆلێن و پێڕستی ئامادە کردووە

سەرپەرشتی لەچاپدراوەکانی بنکە: سدیق ساڵح

زنجیرە: ٧٩

کتێب: قەتڵوعامی کورد لە تورکیا

نووسینی: کۆمەڵەی خۆیبوون

بابەت: بڵاوکراوەی ژمارە ٢ی خۆیبوون، قاهیرە، ١٩٢٨

لە فرانسییەوە وەرگێڕانی: ئەجاتی عەبدوڵڵا

تایپ و مۆنتاژ و هەڵەچنی: وەرگێڕ

ڕووبەرگ: قادر میرخان

خەتی بەرگ: ئەحمەد سەعید

تیراژ: ١٠٠٠

نرخ: ٢٠٠٠ دینار

ژمارەی سپاردن: ٩٣٤ی ساڵی ٢٠٠٧

شوێنی چاپ: سلێمانی، چاپخانەی شڤان

لەم سەرچاوەیەوە کراوە بە کوردی:

Les masscres Kurdes en Turquie, Le Caire, 1928.

لە بڵاوکراوەکانی

بنکەی ژین

بۆ بووژاندنەوەی کەلەپووری بەڵگەنامەیی و ڕۆژنامەوانیی کوردی

هەرێمی کوردستان، سلێمانی، ئەندازیاران، گەڕەکی ١٠٥، کۆڵانی ٥، خانووی ٣٣

نۆرمال ٣١٢٩١٠٢ ئاسیا: ٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤ یا ٠٧٧٠١٤٦٤٨٣٢ سانا: ١١٢٨٢٠٩

E-mail: bnkaizhin@yahoo com

ئەم وەرگێرانە

بە گیانی پیرۆزی

سورەیا بەدرخان بەگ،

ئەو پیاوەی کە کورد و کوردستانی

بە خوێنەری ئینگلیز و فەرەنسی ناساند،

بە هەموو ئەو کیژ و کچۆڵە ئازادارانەی

هەر تەنیا لەبەر کوردبوون هەتک کران،

بە هەموو ئەو سەربازە وتانەی وا

ماڵ و خانوویان بەسەردا ڕووخێنرا،

بە هەموو ئەوانەی کە هەر تەنیا لەبەر کوردبوونیان

شاربەدەر کران و لە قوژبنێکدا

بێ گۆڕ و بێ کفن ژێر خاک نران

و

بە هەموو ئەوانەی وا تا بەردەم پەتی سێدارە هەر بۆ

کورد و کوردستان ژیان،

دیاری و پێشکەشە

وەرگێڕ

پێشەکیی وەرگێڕ

مێژووی ئێمە نەک هەر ئاڵقەکانی دەورانی کۆن و سەدەکانی ناوەڕاست و مۆدێرنی ونە، بەڵکوو بەشی زۆری مێژووی سەدەی بیستەمیشمان تا ئێستە ونە و گەلێک ئاڵقەی زۆر گرینگ و هەستیارمان فەوتاون، یاخود هێشتا نەکەوتوونەتە بەردەست. ڕەنگە ئێرە نە جێگەی ئاخ و داخ هەڵکێشان و نە کاتی ئەوەشمان بەدەستەوە مابێ تا دەستەوئەژنۆ بۆی دابنیشین. ئەمڕۆ ڕووناکبیر و نووسەرانی کورد بە هەر چوارپارچەی گۆی زەویدا پەرش و بڵاو بوونەتەوە، کتێبخانە و ئەرشیڤخانەکانی وڵاتانی داگیرکاری کوردستان (ئەستەمووڵ، ئەنقەرە، تاران، تەورێز، دیمەشق، بەغدا، لوبنان و شارەکانی دیکە) و هەروەها ئەرشیڤخانە و حەشارگە و کەلێن و قوژبنی کتێبخانەکانی ئەورووپا، ئەمریکا و ڕووسیا، ڕەنگە هێشتا سەدان و بگرە هەزاران نامیلکە و کتێب و بەڵگەنامەی نایابیان تێدا دەستبکەوێ کە پێویستە هەرچی زووتر وەکوو خۆیان بە شەرح و لێکدانەوەی زیادەوە سەرلەنوێ بکرێنەوە بە کوردی و بهێنرێنەوە ناو کتێبخانەی کوردی و هاوکات چەندین دانەشیان لێ بگەیەنرێتەوە ناو کتێبخانەکانی کوردستان.

دوای ئەم پێشەکیە، مەبەستم ئەوەیە بڵێم بەڕاستی ئەرکی مێژوونووس و لێکۆڵەرەوەی کورد گەلێك لە ئەرك و ماندووبوونی مێژوونووس و لێکۆڵەرەوەی نەتەوەکانی دیکە قورستر و سەختترە.
ئەم کتێبەی بەردەستتان کە بڵاوکراوەی ژمارە ٢ی "خۆیبوون"ـە و ساڵی ١٩٢٨ لە قاهیرە چاپکراوە، پێم وایە تەنها سێ دانەی چاپکراوی ماوە؛ دانەیەکیان لە کتێبخانەی نیشتمانیی پاریس، دانەیەکی چاپکراوی دیکە لە کتێبخانەی دەوڵەتی لە بەرلین و دانەیەکیش لە کتێبخانەی ئەنستیتۆی کورد لە پاریس پارێزراوە. دەبێ ئەوەش بگوترێ کە ئەم بڵاوکراوەیە هەر هەمان ساڵ لەگەڵ چاپە فرانسییەکەیدا، چاپە ئینگلیزی و تورکیی عوسمانیەکەشی بڵاو کراوەتەوە، کە بەداخەوە ئەمڕۆ چاپە تورکیەکەی هیچ شوێنەوارێکی دیار نییە و چاپە ئینگلیزیەکەش پێم وایە تەنها یەك دانەی چاپکراوی زیاتر نەمابێتەوە. ماوەتەوە سەر ئەوەی بڵێم کەوا ئەم بڵاوکراوەیە بەبێ هیچ گومانێك لە نووسینی سورەیا بەدرخانە، وەك چۆن لە سەرجەمی هەر هەشت بڵاوکراوەکانی خۆیبوون شەشیان، واتە بڵاوکراوەکانی ژمارە (6,5,4,3,2,1) هەر هەموویان لە نووسینی ئەو زاتەن. بەڵام بڵاوکراوەی ژمارە ٤ و ژمارە ٥، کە یەك لەدوای یەك بە تورکی و عەرەبی بڵاو کراونەتەوە، پێم وابێ ژمارە ٥ یان محەمەد عەلی عەونی کردوویە بە عەرەبی و بۆ بڵاوکراوەی ژمارە ٤یش، نە هیچ زانیاریەکم لەبەر دەستە و نە هیچ کەسێکیش تا ئێستە ئەم بڵاوکراوەیەی بینیوە.
دواجار حەزدەکەم لێرەدا ئەوە بڵێم کە مێژووی خۆیبوون لە هەموو ڕووێکەوە شایانی چەندین دکتۆرانامە و ماجیستێرنامەی سەرکەوتووە. گەڕان و سوڕان بەناو ئەرشیفخانەکانی پاریس،

لەندەن، ئەمریکا، شام و لوبناندا، ڕەنگە هێشتا سەدان بەڵگەنامەی نایاب و تازەمان لە بارەی خۆیبوونەوە بخەنە بەردەست، بەوهیوایەی کە ئەم قۆناغەی مێژووی کورد بە تەواوەتی هەقی خۆی بدرێتێ. بەر لەکۆتایش گەلێك سوپاسی مامۆستایان ڕەفیق ساڵح و سدیق ساڵح دەکەم کە بەردەوام پاڵپشتی گەورەی کارەکانم بوون و سێبەری برایەتییان هەمیشە گەلێك لە ماندووبوون و شەکەتیەکانی کارکردنی لەبیر بردوومەتەوە، خودا نموونەیان هەر زۆر بکات.

نەجاتی عەبدوڵڵا

پاریس،

١٥ی تشرینی یەکەمی ٢٠٠٧

جڤاتا وەلاتیێ کوردا "خۆیبوون"

مێژوو، ناسنامە و بلاوکراوەکانی

(٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٧-١٩٤٦)

کوردستان تا دوای یەکەم جەنگی جیهانی ناسنامەی مێژوویی-کولتووری خۆی هەبوە، بەلام هەرگیز ناسنامەی سیاسیی نەبوە، لەم رووەوە کوردستان لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و دەستپێکی سەدەی بیستەمدا، لەناو تەنگژەیەکی گەورەی ناسنامەی سیاسییدا بووە. تا وەکو دوای کۆدێتای تورکە-لاوەکان ١٩٠٨، کەسایەتییە سیاسییە کوردەکان هەر لەناو بزووتنەوەی ئیتیحاد و تەرەقیدا کاریان دەکرد. ئۆرگانی ئیتحاد و تەرەقی (عوسمانلی) سەرنووسەرەکەی دوکتۆر عەبدوڵلا جەودەت بوو. هەتا یەکەمین رۆژنامەی کوردستان (نیسانی ساڵی ١٨٩٨) کە وەکوو ئۆرگانی ئۆپۆزسیۆنی کورد حسێب دەکرا، بەشێك بووە لە ئۆپۆزسیۆنی تورکە-لاوەکان بە بێ ئەوەی هێندە جوداخواز بووبێ، بەلام رۆژنامەی کوردستان بەرەی بناغەی ناسیۆنالیزمی کولتووریی کوردی دامەزراند[1].

[1] Hamit Bozarslan, *La question kurde, Etat et minorités au Moyen-Orient*, Ed. Presses de sciences politiques, Paris, 1997, p. 24

ڕاستییەکەی چەمکی ناسیۆنالیزم درەنگتر لەناو کەمینە نەتەوە موسڵمانەکانی ناو ئیمپراتۆریای عوسمانیدا سەریهەڵدا. بێگومان کورد وەکوو کەسایەتی بەشداریی لە بزوتنەوەی تورکە-لاوەکاندا کردووە، بەڵام وەك گرۆ یا وەك دەستەبەندی سیاسی بەشدارییکی وای لە بزووتنەوەی ئۆپۆزسیۆندا نەبوە. بۆ نموونە، دوای کۆنگرەی ئیتیحاد و تەرەقی ساڵی ١٩٠٧، کاتێك ئۆپۆزسیۆن دەیەویست دووبارە هاوبەندیی پەیمانێکی تاکتیکی نوێ بکاتەوە و یەکێتییەکی ئۆپۆزسیۆنی یەکگرتووی عوسمانی پێك بهێنێ؛ نەیتوانی لەمەدا سەرکەوتوو بێت. مالومیان* ڕای دەگەیەنێ: *((سەرباری ئەو یەکێتییەی وا لەنێوان عەرەب، ئەرمەنی، جوولەکە و تورکدا هەیە. کۆمیتە شۆڕشگێڕەکانی مەکدۆنیا لەمێژە لەگەڵ دروشماك ڕێکەوتنیان هەیە و هاتنە ناوەوەیان زامنە. بە هەمان شێوە، ئەلبانی و گرۆیەکانی دێنە ناوەوە. هەرچی کوردەکانە، بەداخەوە گرۆ (کۆمەڵە)ی سیاسییان نییە، بەڵام ئێمە لەگەڵ زۆریاندا لە پێوەندیداین و لەوبارەیەوە هیوایەکی زۆرمان هەیە"*[2].

تەمموزی ١٩٠٨، سوپا لە مەکدۆنیا ڕاپەڕی و لە ٢٣ی تەمووزدا سوڵتان عەبدولحەمید ناچارکرا جاڕی مەشرووتە بدات. ئەوە لەم دەورانە نوێیەی ژیانی سیاسیی ئیمپراتۆریای عوسمانییەوەیە کە ڕووناکبیرانی کورد باسی "کوردبوون- عوسمانی بوون"ی خۆیان دەکەن. بەڵام بەهاری ئازادی هێندەی نەبرد و ٢٧ی

Malumian *

[2] M. Sükrü Hanioglu, *Preparation for a revolution : the Young Turks, 1902-1908*, Oxford ; New York : Oxford University Press, Coll. Studies in Middle Eastern history, 2001, pp. 206-207.

ئیسانی ۱۹۰۹ ئیتیحاد و تەرەقی کۆدێتایان کرد و تەنگژەی باڵقان درزێکی گەورەی خستە ناو پرەنسیپەکانی عوسمانیزم و ئەمە لەگەڵ خۆیدا بیرۆکەی بە عوسمانیزەکردنی هەموو ڕەعیەتگەلی ناو ئیمپراتۆریای عوسمانی هێنایە پێشەوە. سیر گێرارد لۆتەر*، باڵوێزی بریتانی تێبینیی ئەوەی کردووە کە لەم دەورانەدا ((تورکە-لاوەکان لە بیری خۆیاندا "عوسمانی" واتای "تورک"ی دەگەیاند و سیاسەتی ئەوکاتەیان "عوسمانیزەکردن" شێوازێك بووە بۆ تواندنەوەی ڕەگەزە ناتورکەکان لەناو کەمینەیەکی تورکدا))[3]. لە یەکەم هەنگاودا جەمعییەتی ئیتیحاد و تەرەقی بۆ بەرگرتن و لغاوکردنی کۆمەڵە و ڕێکخراوەکان، ویستیان کۆمەڵەیەکی گشتگیر لەگەڵ کۆمەڵە ڕووناکبیری و سیاسییەکانی دیکە، بە پارتی ئیئتیلاف لیبراڵیشەوە، بە ناوی کۆمەڵەی هاوپەیمانیی عوسمانییەوە دروست بکەن. دوای چەند مانگێك یاسای ڕێکخستن و کۆبوونەوەی نوێ دانراو و هەموو ئەو ڕێکخراوانەی کە بنکەیەکی ئیتنیکییان هەبوو، قەدەغە کران[4].

ساڵی ۱۹۱۱ ئۆپۆزسیۆنی جەمعییەتی ئیتیحاد و تەرەقی بە کوردیشەوە لە دەوری پارتی ئیئتیلاف لیبراڵ کۆبوونەوە. لە یەکەم هەڵبژاردنی ئازاددا کە بەهاری ۱۹۱۲ ساز کرا، پارتی ئیئتلاف لیبراڵ گەیشتە دەسەڵات و لەم سۆنگەیەوە چەند دەرووییەکی کولتووری بەڕووی کورددا کرانەوە، بەڵام هێندەی نەبرد دیسان ئیتیحاد و

---

* Sir Gerard Lowther

[3] Vahakn N. Dadrian, *Autopsie du génocide Arménien*, traduit de l'anglais par Marc et Mikaël Nichanian, Ed. Compexe, Coll. Historiques, Bruxelles, 1995, p. 57

[4] حسن قايالي، *الحركة القومية العربية بعيون عثمانية ۱۹۰۸-۱۹۱۸*، ترجمة فاضل جتكر، دار قدمس، دمشق، ۲۰۰۲، ص ۱٤۱-۱٤۲

تەرەقییەکان هاتنەوە سەر حوکم و لێرەوە ئیدی بەڕاستی چەمکی "ناسیۆنالیزمی تورک" جێگەی چەمکی "عوسمانیزم" و "پان-عوسمانیزم" دەگرێتەوە.

لە لێکۆڵینەوەی مێژووی ناسیۆنالیزمی کورددا هەڵەیەکی گەورە دەکەین ئەگەر بەر لە دامەزراندنی (خۆیبوون) لە کۆتایی ساڵی ١٩٢٧دا باسی ناسیۆنالیزمی کورد بکەین. ڕاستە بەر لە دامەزراندنی "خۆیبوون" کۆمەڵێك یانە و ڕێکخراوی کورد لەدایك بوون، بەڵام ئەمانە هەرگیز هەڵگری پرۆژەیەکی سیاسیی جیاییخوازی نەبوون کە جەماوەر بۆ ئامانجە نەتەوەییەکان جۆش بدەن. لەوەتای ساڵی ١٩٠٨ ەوە، دەکرێ باسی جۆرێك لە "کوردایەتی" یان "کوردیزم" بکەین کە زۆر بە ئاستەم دەیتوانی و دەیەویست "کوردایەتی" لە پەراوێزی "عوسمانیزم"دا بکات. سەرباری ئەمەش ئەم بزووتنەوە کوردایەتییە زیاتر لەناو ڕووناکبیرانی کورددا بوو و بە هیچ شێوەیەك نەبووبووە دروشمگەلی ناو کۆمەڵانی خەڵك و ئایدیای سەربەخۆیی لەناو جەماوەردا تا ڕادەیەکی تەواو هەر ون بوو. لەم ڕوانگەیەوە تا دوای تێکشکانی شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥، هۆشیاریی "کوردبوون" لەناو خەڵکدا هێندە کز بوو کە دەکرێ بە نەبووی دابنێین. ڕەوتی سیاسی زیاتر لەژێر بەها ئایینیەکاندا بوو و ئەوەندەی کورد لە دەوری دروشمەکانی مستەفا کەمال کۆبووبوونەوە، کەمتر لە چارەگێکی ئەوە لە دەوری ڕێکخراو و یانە کوردییەکان کۆنەبوونەوە. کورد، ئاستی خۆنواندنی ناوچەییدا. تاوەکوو کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهان و وردتر تا دوای تێشکان و سەرکوتی خوێناویی شۆڕشەکەی ساڵی ١٩٢٥، نەیویستووە لەو ڕەوشە جیۆپۆلیتیکە جیابێتەوە کە بەسەریدا سەپێندرابوو.

هەڵوەشاندنەوەی خەلافەت (١٩٢٤) بە جۆرێك لە جۆرەكان پچڕانی ئەو تاڵە داوەی ئایین بوو كە چەندین سەدە بوو كورد و توركی بەیەكەوە بەستبۆوە، بەڵام ئەمە هەرگیز بەو مانایە نییە كە مەبەستم ئەوەبێ بڵێم شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ و ساڵەكانی دواتر لە ئەنجامی هەڵوەشاندنەوەی خەلافەتەوە سەریان هەڵداوە.

شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ و دواتر دامركاندنەوەی خوێناوییەكەی، لەگەڵ خۆیدا پەیامی لەدایكبوونی درەنگ وەختی "ناسیۆنالیزمی كورد"ی ڕاگەیاند، كە دەكرێ دامەزراندنی خۆیبوون لە ٥ی تشرینی یەكەمی ١٩٢٧دا لەنێو دوو كەوانەدا بە سەرەتا و دەستپێكی زۆر سەرەتایی ناسیۆنالیزمی كورد دابنێین.

خۆیبوون هەڵگری پرۆژەی سیاسیی سەربەخۆیی كوردستان بوو و كەم و زۆر بەناو هەر چوار پارچەی كوردستاندا پژچووبوو. ئەوەی خۆیبوون لە هەموان زیاتر بایەخی پێدەدا، بواری ڕاگەیاندن و پڕۆپاگەندە بوو، بە زمانە زیندووەكانی (فرەنسی، ئینگلیزی و عەرەبی و توركی) لە بڵاوكراوە و بەیاننامەی بڵاو دەكردەوە" بەمە سەرچاوەیەكی زۆر دەوڵەمەندی لەدوای خۆیەوە جێهێشتووە كە بۆ لێكۆڵینەوە لە مێژووی خۆیبوون و ناسیۆنالیزمی كورد سەرچاوەیەكی گەورەی دەستی یەكەمن.

قەتڵوعامی دوای شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ و ڕاوەدوونانی ڕووناكبیرانی كورد دوای بەجێهێشتنی ئەستەموول، كێشایەوە بۆ ئەوەی كە بەشی زۆریان لە شام و لوبنان لەژێر دەسەڵاتی ئینتدابی فرانسا گیرسانەوە. ئۆكتۆبەری ساڵی ١٩٢٧ ڕێبەر و ئەندامانی چوار كۆمەڵەی سیاسیی كوردی: جەمعییەتی تەعالیی كوردستان، پارتی

نەتەوەیی کورد، کۆمیتەی سەربەخۆیی کورد و کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتیماعییەی کورد، دوای چەندین کۆبوونەوە ڕۆژی ٥ی تشرینی یەکەمی هەمان ساڵ لە لوبنان یەکەمین کۆنگرەیان بەست، و بەمشێوەیە (جڤاتا وەڵاتیێ کوردا، جڤاتا کوردان یان خۆیبوون) لەدایك بوو.

بەگوێرەی چەندین لیست کە لە لایەن دەزگاکانی زانیارییەوە ئامادە کراون، دەتوانین ئەوە دووپات بکەینەوە کە کەسایەتییە سەرەکییەکانی خۆیبوون لەکاتی دروستبوونیدا ئەمانە بوون: جەلادەت بەدرخان (١٨٩٣-١٩٥١)، کامەران بەدرخان (١٨٩٥-١٩٧٨)، سورەیا بەدرخان (١٨٨٣-١٩٣٨)، مەمدووح سەلیم (١٨٩٧-١٩٧٦)، محەمەد شوکری سەگبان (١٨٨١-١٩٦٠)، ئیحسان نووری (١٨٩٣-١٩٧٦)، عەلی ئیلامی (١٨٨٠-١٩٦٤)، فەهمی لیجی(١٨٨٧-١٩٦٧)، حاجۆ ئاغا (١٨٨٨-١٩٤٠)، ئەمین ڕامان (ئەمین پەریخان) (؟-١٩٢٨)، بۆزان (١٨٩٥-١٩٦٨) ، مستەفا شاهین (؟-١٩٥٣)، شێخ عەبدولڕەحمان گارسی (١٨٩٦-١٩٣٢) و ڕەفعەت زادە (؟-١٩٢٠) دواتر گەیشتنی ئاوارەی نوێی کورد لە ساڵی ١٩٢٩دا خوێنێکی تازەی بە ڕێکخراوەکە بەخشی. لەمانەی دوایی ئەکرەم جەمیل پاشا (١٨٩١-١٩٧٤)، قەدری جەمیل پاشا (١٨٩٢-١٩٧٣)، عوسمان صەبری (١٩٠٥-١٩٩٣)، ئەحمەد نافیز زازا (١٩٠٢-١٩٦٨)، عارف عەباس (١٩٠٠-١٩٨٤)، و شەوکەت زولفی (١٨٩٩-؟)[٥]

---

[5] *La Ligue national kurde Khoybun*, Documents recueillis, annotés et présentés par Jordi Tejel Gorgas, Etudes Kurdes, N° hors série III-juin 2007, Paris, pp. 8-9.

کۆتایی خۆیبوون

سەرکەوتنی شوورەوی بەسەر نازیزم لە هەموو جیهاندا ڕوویکی گەشی بە کۆمۆنیزم بەخشی و وەچەی نوێی گۆڕەپانی کوردایەتی زیاتر کرانەوەیان بەرەو کۆمۆنیزم تێدا بوو. ئەمەش زیاتر لەبەر ئەوە بوو کە دەوڵەتە ڕۆژئاواییەکان هەموویان پاڵپشت و پەناگەی حوکمەتە کۆنەپەرستەکانی ناوچەکە بوون، ڕەنگە تاکە "نوا"ێک بۆ ئەم وەچەیە کرانەوە بووبێ بەرەو ڕووی بزووتنەوەی کۆمونیزم، بەو پێیە کەوا تاکە دەروو بوو کەوا جیهانێکی "یەکسان" و "بێ چەوساندنەوە" بۆ ئینسانی کورد دابین بکات. بەمشێوەیە وەچەی گۆڕەپانی سیاسیی کوردستان کۆمەڵەیەکی نوێیان بە ناوی کۆمەڵەی کورد* (یەکبوون و ئازادی) لە ساڵی ١٩٤٥ دامەزراند ئەم کۆمەڵەیە زیاتر بۆ ئەوە بوو. بەبێ ئەوەی خۆیبوون تووشی ئینشقاق بکات و پارچە پارچە ببێ بتوانێ خۆیبوون بگرێتەوە خۆ. ئەم کۆمەڵەیە لە ڕووی پێکهاتە و پرۆگرامەوە گەلێک لە خۆیبوون، نزیک بوو و دواجار برێک لە سەرکردە کۆنەکانی خۆیبوون لەوانە قەدری جەمیل پاشا و ئەکرەم جەمیل پاشا، چوونە ناو کۆمەڵەی نوێ و لەگەڵ ساڵی ١٩٤٦ ئیدی خۆیبوون بە تەواوی کۆتایی بە ژیانی سیاسیی هات.

---

* Ligue Kurde

بیبلیۆگرافیای کرنۆلۆژی بڵاوکراوەکانی

(خۆیبوون)

بەگوێرەی ئەو زانیاریانەی کە "تا ئێستە" دەست ئێمە کەوتوون و بە پێی بەشوێنداچوونەکانی ئێمە، کۆمەڵەی خۆیبوون (جڤاتا کوردان، جڤاتا وەلاتییێ کوردا) بەدەر لە نامیلکەکانی پەیڕەو و پرۆگرام و بەیاننامە سیاسییەکان، تەنها هەشت بڵاوکراوەی بەچاپ گەیاندووە کە بە زمانەکانی (٢ یان ئینگلیزی، ٣ یان فەرەنسی، ٣ یان تورکی و عەرەبی)ن، کە لەوانە تەنها بڵاوکراوەی ژمارە ٤ و ژمارە ٨ بە تورکییە و بڵاوکراوەی ژمارە چوارەکەی تا ئێستە ونە و دیار نییە، بەڵام خۆشبەختانە دەقە فەرەنسییەکە و ئینگلیزییەکەی لەبەر دەستە و ئەمە هەمان ئەو کتێبەی بەردەستتانە کە لێرەدا کراوە بە کوردی. من پێم وایە زنجیرەی بڵاوکراوەکانی خۆیبوون بەمشێوەیەیە:

١٩٢٨

1-Sureya Bédir Khan, *The Case of Kurdistan against Turkey*[6]. Published by the authority of Hoyboon Supreme Council of the Kurdish Government, Philadelphia, 1928, (72 p).

---

[6] ئەم کتێبە گەرچی لەسەری نەنووسراوە بڵاوکراوەی ژمارە یەکە، بەڵام بە هەموو پێوایەنەیەک دەبێ ئەمە بڵاوکراوەی ژمارە یەکی خۆیبوون بێ. ئەم بڵاوکراوەیە ئەم ساڵانەی دوایی دووجار بە ئینگلیزی دووبارە چاپکراوەتەوە، جاری یەکەمیان ساڵی ١٩٩٥ بە نۆفسێت لە لایەن کتێبخانەی سارا لە ستۆکهۆڵم بڵاو کرایەوە، جاری دووەمیشیان لە ژمارە ١ و ٢ ی گۆڤاری *The International Journal of Kurdish Studies*، ساڵی ٢٠٠٤، لاپەڕە ١١٢-١٥٧دووبارە بڵاوکراوەتەوە. ئەم نامیلکەیە لە هەموو ڕوونکەوە شایانی ئەوەیە بکرێتە کوردی و بهێنرێتەوە ناو کتێبخانەی کوردی

2-Ligue National Kurde (Hoyboun), *Les massacres Kurdes en Turquie*[7], Publication n° 2, Le Caire, Imp. Paul Barbey, 1928, (41p).

3- Kurdish National Lague, *The massacres of Kurds in Turkey*, Le Caire, 1928, (? p)[8].

4- جڤاتا وەلاتیێ کوردا، *کردلرن ترکیایه قتل عامی*[9]، قاهره، ١٩٢٨

١٩٣٠

5- د. بلەج.شێرکوە، *القضية الكردية ماضي الكرد وحاضرهم*، (جمعية خويبون الكردية الوطنية) -النشرة الخامسة- مطبعة السعادة بجوار محافظة مصر، القاهرة، ١٩٣٠، (١١٢ص)[10].

---

[7] ئەمەیان ئەم کتێبەی بەردەستتانە کە ڕاستەوخۆ لە فرانسییەوە کراوە بە کوردی.

[8] من بۆ خۆم ئەم چاپە ئینگلیزییەم نەبینیوە کە چاپی ئینگلیزیی هەمان ئەو کتێبەیە وا ئێمە لێرە لە فەرەنسییەوە کردوومانە بە کوردی، بەڵام بەو پێیەی کە موحەممەد بایرق لە کتێبەکەی خۆیدا وێنەی بەرگی بڵاوکراوەکە و تەرجەمەیەکی (کورتکراوەی) تورکیی لە ئینگلیزییەوە وەرگێڕاویشی لەناو کتێبەکەیدا بڵاو کردۆتەوە، هیچ گومان لەوەدا نییە کە دەبێ چاپە ئینگلیزییەکەی هابێ. بۆ تەماشاکردنی بەرگی کتێبە ئینگلیزییەکە و وەرگێڕانە تورکییە کورتکراوەکە بڕوانە: Mehmet Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri*, Öz-ge Yayinlan 17, Ankara, 1994, pp. 40-56.

[9] بەداخەوە چاپی تورکیی عوسمانیی ئەم بڵاوکراوەیە تا ئێستە لە هیچ لایەکەوە دیار نییە و وا پێدەچێ هەموو دانەکانی فەوتابن، بەڵام خۆشبەختانە چاپە فەرەنسی و ئینگلیزییەکەی ماوە

[10] ئەم بڵاوکراوەیە عەرەبییەی ژمارە ٥ ی خۆیبوون لە لایەن محەممەد حەمە باقییەوە لە عەرەبییەوە کراوە بە کوردی و سێ جار چاپکراوە، بڕوانە. دکتۆر بلەچ شێرگۆ: کێشەی کورد مێژینە و ئێستای کورد، یەکەم چاپ، ١٩٨٦، دووەم چاپ ١٩٩٠، چاپەمەنی محەممەدی-سەقز و سێیەم چاپ، تەورێز، ١٩٩١. حەزدەکەم لێرەدا ئەوە بڵێم کەوا چاپی عەرەبی و چاپی فەرەنسیی ئەم بڵاوکراوەیە جیاوازییەکی گەلێک زۆریان هەیە جگە لەوە

6-Docteur Blech Chirguh, *La question kurde, ses origines et ses causes*, publication de la Ligue Nationale Kurde (Hoyboun), n° 6, La Caire, Imprimerie Paul Barbey, 1930, (56p).

١٩٣٤

7-Herkol Azizan, *De la question kurde. La loi de déportation et de dispersion des Kurdes*[11], N° 8, Damas, 1934, (40 p).

٨- جمعية خويبون الكردية الوطنية -النشرة الثامنة- *الكرد ازاء العلو العام التركي سنة ١٩٣٣، ١٩٣٤* ، (٢٤ ص)[١٢]

بەیاننامە ، نامە و بانگەواز بۆ شۆڕش

نازانم بۆچی کاکە حەمە بەشی مێژووەکەی تەرجەمە نەکردووە کە یەکەمین بەشی عەرەبیی کتێبەکەیە. ئێمە ئەم بلاوکراوەیەمان ڕاستەوخۆ لە فەرەنسییەوە کردووە بە کوردی و بە هیوایین لە داهاتوویەکی زۆر نزیکدا چاپی بکەین.

[11] ئەم کتێبە بە فەرەنسی نووسراوە و تەرجەمەی تورکیی نوێش کراوە و تەرجەمە تورکیەکە و ئەسڵە فەرەنسییەکە ساڵی ١٩٩٧ بەسەر یەکەوە لە لایەن دەزگەی چاپەمەنی ئاڤێستاوە دووبارە بلاوکراونەوە، بڕوانە: Celadet Alî Bedirxan, *Kürt Sorunu Üzerine*, Avesta, Istanbul, 1997 هەمان نامیلکە لە لایەن زریان ڕۆژهەلاتییەوە لە تورکییەوە کراوە بە کوردی، بڕوانە: جەلادەت عالی بەدرخان، *لەبارەی کێشەی کوردەوە. سەبارەت بە دوورخستنەوە و بلاوەپێکردنی کوردان*، لە تورکییەوە وەرگێڕانی: زریان ڕۆژهەلاتی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٦، (٦٠ لاپەڕە). ئەم بلاوکرایەوە وا پێدەچێ بلاوکراوەی ژمارە ٧ بووبێت، چونکە لە بلاوکراوەکەی دواتریشدا هەر نووسراوە بلاوکراوەی ژمارە ٨، بۆیە بە هەموو بارێکدا دەبێ یەکێک لەم دوانەی دوایی بلاوکراوەی ژمارە ٧ بێت

[12] ئەم بلاوکراوەیە بە عەرەبی و تورکیی عوسمانلی بەسەریەکەوە بلاو کراوەتەوە، بەشە عەرەبییەکەی لا. ٣-١٥ و بەشە تورکییەکەشی بەناوی (*تورك علو عمومیسی قارشیسندە کوردلر*) لە لاپەڕە ١٦-٢٤ بلاو کراوەتەوە

١- جڤاتا وەلاتیێ کوردا (خۆیبون)، "***خویبون*"ك *امریقانەکی**

کوردلرە بیاننامەسی"[١٢]، سرنیوەك، نومرو:٧١، ٢٠ حزیران، ١٩٢٨.**

٢- بانگــەوازی ســورەیا بــەدرخان بــۆ ئینگلیــز بــۆ یارمــەتی، ٣٠ حوزەیرانی ١٩٢٩.

٣- بانگەواز بۆ شۆڕش، ١٦ ی حوزەیرانی ١٩٣٢.

٤- بانگەوازی خۆیبوون بۆ عارف بەگ ئەفەندی، ٢٨-٨-١٩٣٢.

٥- نامەی خۆیبوون بۆ چەرچل، ١٢ ی ئاداری ١٩٤٣.

---

[11] بۆ تەرجەمەی فەرەنسیی ئەم بەیاننامەیەی بڕوانە: *La Ligue national kurde Khoyboun*, Documents recueillis, annotés et présentés par Jordi Tejel Gorgas, *Etudes Kurdes*, N° hors série III-juin 2007, Paris, pp: 47-50.

بۆ تەرجەمەی عەرەبیش بڕوانە الدکتور عبدالستار طاهر شریف، *الجمعیات و المنظمات و الاحزاب الکردیة في نصف قرن ١٩٠٨-١٩٥٨*، ص ٧٠-٧٣

PUBLICATION
DE LA
LIGUE NATIONALE KURDE
HOYBOUN
No 2

LES MASSACRES KURDES EN TURQUIE

LE CAIRE
IMP. PAUL BARBEY
1928

بەرگی کتێبی "قەتڵوعامی کورد لە تورکیا" بە فرەنسی،
چاپی قاهیرە، ١٩٢٨

Avant l'Armistice

La question Kurde, les massacres sanglants en masse des Kurdes, sont des questions qui passent presque inaperçus aux yeux du monde civilisé parmi les évènements journaliers qui accaparent son attention et surtout grâce aux mesures rigoureuses et à la censure très sévère pratiquées par les Turcs pour couvrir leur crime.

En disant monde civilisé, c'est plus tôt les nations et non les gouvernements que nous voulons nommer. Car il est bien sûr que les grandes puissances mandataires qui sont établis aux frontières des champs de massacres sont, sans doute au courant de tous ces crimes jusqu'aux menus détails. Il ne se passe pas un jour sans que quelques Kurdes, ayant eu la chance de sauver leur tête de la hâche turque, ne se réfugient aux pays voisins et ne racontent à la frontière, pour obtenir le passage, leur malheur et le malheur national.

Mais une question Kurde n'existe point pour l'opinion publique civilisée, car cette opinion n'est point au courant de ces événements, ou bien les échos qui lui en parviennent sont très incomplets.

La question Kurde existe et continuera à exister, malgré tout, jusqu'à l'extermination du dernier Kurde, ou à l'affranchissement complet de cette nation séculaire de la tyrannie, des massacres et de l'esclavage. Le but de

لاپەڕەی یەکەمی کتێبەکە بە فەرنسی

بڵاوکراوەی

جڤاتا وەڵاتییێ کوردا

(خۆیبوون)

ژمارە ٢

قەتڵوعامی کورد

لە تورکیا

قاهیرە

چاپخانەی پۆل-باربی

١٩٢٨

وەرگێڕانی دەقاودەقی سەر بەرگی کتێبە فرانسییەکە

پێش ئاگربەس

کێشەی کورد، قەتڵوعامی خوێناوی دەستەجەمعیی کورد، ئەو پرسیارگەلەن کە بە بەرچاوی دونیای شارستانیخوازدا تێپەڕ دەبێ لەناو ئەو ڕووداوانەی ڕۆژانەدا کە سەرنجیان قۆرغ دەکات، بەتایبەت لە سۆنگەی هەنگاوی توندوتۆڵ و سانسۆری زۆر سەختدا کە تورکەکان پێڕەوی دەکەن بۆ داپۆشینی تاوانەکانیان، کەس ئاوڕیان لێ ناداتەوە.

ئێمە کە باس لە جیهانی شارستانی دەکەین، ئەوە زیاتر مەبەست لە نەتەوەکانە. نەوەکا حکوومەتەکان، کە دەمانەوێ ناویان ببەین. چونکە ئەوە هیچ گومانی تێدا نییە کە هێزە گەورە ماندانێرەکان لەسەر سنوورەکانی گۆڕەپانی قەتڵوعامەکان جێگیر بوون، ئەوانە بێگومان لە وردو درشتی ئەم تاوانانە ئاگادارن. ڕۆژ نییە چەند کوردێك، ئەوانەی کە شانسی ئەوەیان هەیە سەری خۆیان لەدەست تەوری تورك ڕزگار بکەن، خۆیان نەگەیەننە وڵاتانی دراوسێ و لەسەر سنوورەکان؛ بۆ ئەوەی ڕێگەی چوونە ژوورەوەیان بدەن، بەدبەختی و سیاچارەیی نیشتمانیی خۆیان نەگێڕنەوە.

بەڵام پرسی کورد هەیە و بەردەوامیش وێڕای هەموو شتێك، تا ڕیشەکێشکردنی دوایین کورد. یا ئازادبوونی سەرلەبەری ئەم نەتەوە کەوناراییە لە دەست ملهوڕی، ڕەشەکوژی و کۆیلەگەری هەر

دەمینێتەوە. ئامانجی ئەم نووسراوە بریتییە لە بەرچاوخستنی کورتەیەکی مێژوویی پرسی کورد کە دەیانەوێ بە ئاگر و ئاسن بیخنکێنن، هەروەها بەشوێنداچوونی ئەو ڕووداوانەی کە لە بنچینەوە تا ڕۆژی ئەمڕۆ نەتەوەی کورد مەحکووم بە مەرگ دەکەن.

ئێمە بەم کارە دەمانەوێ بۆ هەتا هەتایە مافی ئەم نەتەوەیە بۆ ژیان سەقامگیر بکەین و پەردە لەسەر هۆکارە ڕاستەقینەکان و بەربەرییەکان و خۆپەرستیەکانی ئەم قەتڵوعامانە هەڵبدەینەوە.

جاڕدانی مەشرووتە لە ساڵی ١٩٠٨دا کە واپێدەچوو لەسەر داڕووخان دووبارە ژیان بکاتەوە بە بەری ئیمپراتۆریای عوسمانیدا و هێزێکی زیندوو بە پیاوە نەخۆشەکەی ئەورووپا ببەخشێتەوە، ئەنجامەکەی ئەوەبوو کۆمیتەی ئیتحاد و تەرەقی دەسەڵات حکوومەتی گرتە دەست. تورکە-لاوەکان بە ناوی ڕزگارییەوە، بۆ دووبارە ڕێکخستنەوەی وڵات ئاڕاستەی ئەم دەزگا شل و شۆقەیان گرتە بندەست.

ئەم دارودەستەیە، لەوەدا بوو بتوانێ بۆ ماوەیەکی کورت ڕەوتی ڕووداوە جیهانییەکان بوەستێنێ و بە بەڵێن و پرۆگرامی دووبارە ڕێکخستنەوەی ناوەوە و دەرەوە، بەدوای خۆیەوە ڕایان بکێشێ.
ئەورووپا بۆ ماوەیەك متمانەی بە ڕاستبێژیی ئەم گفت و بەڵێنە دووبارە ژیان بەخشە نیشان دا.

لە ناوەوە گفت و بەڵێنەکانی یەکسانی. ئازادییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان. بەبێ جیاوازیکردنی ڕەگەز یان ئایین، بوون بە سایەی زۆر ئاشتبوونەوە و ڕق و ناکۆکییە کۆنەکان بە تەواوی فەرامۆش کران.

ڕای گشتیی جیهانی بۆ ماوەیەك باوەڕی بەوە هێنا کە ڕەگەزی مەنگۆل حکوومەتێکی شارستانیی پێشکەش بە جیهان دەکا. بەڵام ئەم ئاخاوتنانەی تۆرانیەکان کە لە بەرگی شارستانیخوازیدا خۆیان مەڵاس دابوو، لە ڕاستیدا پرۆژەیەکی لە هەموان بەربەریانەتر و خوێناویتریان ئامادە دەکرد.

تورکە-لاوەکان توخمێکی نوێ: "ناسیۆنالیزم"یان خستە ولاتەوە. وەك دەڵێن تورکە-لاوەکان دەیانەویست وەك شۆڕشگێڕە گەورەکانی ئەورووپا: چیتر گوێیان نە لە باسکردنی دەستووری سیاسیی کۆنی ئیمپراتۆریا: عوسمانیزم و نە لە سیاسەتی پان ئیسلامیزمی سوڵتان عەبدولحەمید بێت. ئەوان دەیانەویست بە سیاسەتی ناسیۆنالیزمی تورك جێگەیان بگرنەوە.

لەولای دیکەوە عوسمانیزم و پان-ئیسلامیزم بۆ خۆیان هیچ ئامانجێك دیکەیان نەبوو. جگە لە بە کۆیلەکردنی ڕەگەزە ناتورکە موسڵمانەکان و غەیرە موسڵمانەکان- بەرامبەر بە ڕەگەزی تورك ئیمپراتۆریای عوسمانی لەوەتای دامەزراندنییەوە تا دوایین ڕۆژەکانی عەبدولحەمید، هەموو سیاسەتی ئیمپراتۆریانەی. بە تەنزیمات و خەتی هومایۆنیشیەوە. تەنها ئامانجی کۆیلەکردنی ڕەگەزەکانی دیکە بوو لەبەرامبەر ڕەگەزی تورکدا و ئەم ئیمپراتۆریایە تەنها ئیمپراتۆریای ڕیاکاری و چاوبەستەگی بوو. هەموو ئەو جاڕدان و دووپاتکردنەوانەی کە لەو ڕێگەیەوە ئەوەیان زامن دەکرد بەرژەوەندی هەموو ڕەعیەتگەلی ئیمپراتۆریا بەبێ جیاوازی ڕەگەز یا ئایین زامن و پارێزراوە. تەنها قسەی سەرنجڕاکێش بوون. کە مەبەست لێیان شاردنەوەی بەدبەختیی ڕەگەزەکانی دیکەی ئیمپراتۆریا بوو لەبەر چاوی جیهانی شارستانیخوازدا.

نەتەوەی کورد، ئەو نەتەوەیەیە کە لە هەموان زیاتر گیرۆدەی دەسـتی ئـەم ڕەوشـە بـوو و بـە شـێوەیەکی زۆر سەراسـیمە ڕووتاندوویانەتەوە.

تورکـە-لاوەکـان بانگەشـەی گەنجکردنـەوەی ئـەم ئیمپراتۆریـا پیرەیان دەکرد، بەوەی وا وڵاتێکی مۆدێرنی لێ دروست بکەن. بۆ ئەمە وایان پێ باش بوو کە پێویستە دۆگمی کۆنیی عوسمانیزم و پـان-ئیـسلامیزم بخەنـە جێـی ناسـیۆنالیزم. بـەڵام بەدبەختیەکـەی ئەوەبوو کە تورکە-لاوەکان بە هیچ کلۆجێ لە ناسیۆنالیزم نەگەیشتن بـەو ئاراسـتەیەی کـە جیهـانی شارسـتانی تێیگەیـشتبوو و پێـڕەوی دەکرد. تورکـە-لاوەکـان دەیانەویـست تورکیایەك دروست بکـەن کـە ناتورکەکان، لە باکوورەوە بۆ باشوور و لـە ڕۆژهەڵاتـەوە بۆ ڕۆژئاوای ئەم دەوڵەتە، هیچ شوێنێکیان بۆ ژیان تێدا نەبێ و بیانخنکێنن.

بۆ ئەمە ڕێگەی پراتیکی بەبێ کێشەیان دۆزییەوە:

ڕەگـەزە ناتورکـەکانی ئیمپراتۆریـا، ئەوانـەی زۆر کێشەیان نییە، تورکیزە بکرێن و ئەوانی دیکەش قەڵاچۆ بکرێن.

ئـەم بنـچینەیەی سیاسـەتی ئیـشتمانی کـە لـە لایـەن تورکـە-لاوەکانـەوە دامـەزرا، هێنـدە پێویـستی نـە بـە کـات، نـە بـە ڕووبەڕووبوونەوەی کێشەی گەورە نەبوو بۆ ئەوەی لە لایەن هەموو تورکەکانەوە پەسند بکرێ. هەموو تورکێك لە ماوەیەکی کەمدا ئەم پرەنسیپانەی کرد بە ئینجیلی سیاسەتی ئیشتمانیی خۆی.

ڕەگـەزە پێکەوەبەنـد و ناتورکـەکانی ئیمپراتۆریـای عوسمـانی بریتین لە: عەرەب، ئەرمەنی، ئەلبانی، یۆنانی، چەرکەس و کورد.

تواندنـەوە و ڕیشەکێشکردن دەبـێ بە لەبەرچاوگرتنی باوەڕیان بەسـەر ئـەم ڕەگەزانـە دا پیادە بکرێ. ڕەگـەزە ناتورکە موسڵمانەکان

تواندنەوەیان ڕاگیرا. بۆ ئەم مەبەستە دەبیّ دەرفەتی ئەو پێوەندییە ئایینیانە بقۆزرێتەوە کە لە نێوان ئەم ڕەگەزانە و تورکەکانا هەیە. ناتوانریّ بە تەواوی بیر لە تواندنەوەی ڕەگەزە نا موسڵمانەکان بکرێتەوە، چونکە فەناتیزمی ئایینی هەر دوو لا ئەم شیمانەیە دەربەهاوێژێ. کەوایە تەنها ئەوە ماوەتەوە کە قەلاچۆکردن بەسەر ئەم ڕەگەزانەدا پیادە بکریّ.

ئێمە بە کورتی پرۆژەی تواندنەوە و قەلاچۆکردنی تورکە – لاوەکان بۆ هەموو ئەم ڕگەزانە دەخەینە ڕوو.

عەرەب: هەرچەندە موسڵمانن بەڵام تواندنەوەی عەرەب لە لایەن تورك ئەو هێندەی تواندنەوەی ڕەگەزە مەسیحییەکان سەخت بوو. دروستکەری شارستانی لە ڕۆژهەلات، خاوەن مێژوویێکی پڕ لە داگیرکردن. عەرەب، ڕۆمان و زمانەکەشیان زمانی لاتینی ڕۆژهەڵاتە.

تورك لەخوارتر، هەتا گەلێك لە عەرەب خوارتربوون، لە مێژوو، زمان، زانست و ئەدەبیات دا. ئیمپراتۆریای شەش سەدەی تورك تەنها بە شارستانیەتی عەرەب، زمانی عەرەبی، یاسای عەرەبی، کولتووری عەرەبی دروستبوو و بەڕێوەبردرا. ئیمپراتۆریای عوسمانی هەرگیز نەیتوانیوە لە سنوورەکانی لاساییکردنەوەیەکی ساختەی عەرەبی بچێتە دەرەوە.

کەوایە نابیّ بەهیچ شێوەیەك بیر لە تواندنەوەی ئەم ڕەگەزە بکرێتەوە. تەنها قەلاچۆکردنیان لەبەردەمدا مابۆوە بەڵام ئەم گریمانەیەش بەهۆی ژمارە و ژیانی پێکەوەبەندیی عەرەبەکان بۆ خۆی کێشە بوو. ئەو دەم بڕیاریان وەرگرت وەبەریان بهێنن و هەرچی دەکریّ بەکاریان بهێنن و لەکاتی پێویستیشدا خۆیان لیّ

ڕزگار بکەن بەوەی وڵاتە عەرەبییەکان لە ئیمپراتۆریا جیا بکەنەوە.،
بەڵام هەرگیز بەچاوی یەکسان لەگەڵ تورکەکان سەیریان نەکەن، ئەم سیاسەتە تا کۆتایی پیادەکرا.

ئەرمەن: ئەم نەتەوە جەسوور بەڵام بەدبەختە لە سەرتۆپی لیستی ئەو نەتەوانە بوو کە دەبوو قەڵاچۆبکرێن. ئەو وەحشەتگەرییە بەربەریانەی کە ئەم بڕیارەی تێدا جێبەجێ کرا بە ئاشکرا لە هەموو دونیا ناسراوە. لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە ئەوە دووپات دەکەینەوە کە هەتا چاپکراوە ئەرمەنیەکانیش هەرگیز سەرکەوتوو نەبوون لەوەی نەخشەیەکی تەواوی ئەم کارەساتە بەدەستەوە بدەن. ئێمە بەهیچ کلۆجێ بانگاشەی ئەوە ناکەین کە ئێمە ئەم هەوڵەمان داوە.، ئێرە شوێنی باسکردنی ئەمە نابێتەوە. ئێمە لێرەدا هەموو هاوسۆزییەکمان لەگەڵ ئەم نەتەوە جەسوور و دەستە خۆشکەی نەتەوەی خۆمان ڕادەگەیەنین و هیوای ئەوە دەخوازین کە هاریکارییەکی بەرفراوان کۆیان بکاتەوە هەر هیچ نەبێت لە دواڕۆژ بۆ خەبات دژ بە ماف زەوتکاران و مرۆکوژەکان کە بۆ هەردوو نەتەوە هەر یەکن

ئەلبانی: تورك پێشتر دەستیان بە جێبەجێکردنی پلانی خۆیان کردبوو دژ بەوانە، وەختایەك جەنگی باڵقان بەمانایانەوە هات و لە حاکمییەتی تورك ڕزگاری کردن.

یۆنانی: هەرچەندە لە ئەرمەنییەکان کەمتر هاوبەندن، یۆنانییەکان ئەوانیش لەسەر لیستی ڕەشی ئەو نەتەوانەن کە دەبێ ڕیشەکێش بکرێن. ئەو هەست و سۆزەی کە لەگەڵ قەتڵوعامی ئەرمەنییەکاندا پەیدابوو، تورکەکانی ناچارکرد زۆر وریایانەتر هەڵسوکەوت بکەن.

تورکەکان یۆنانییەکانیان بە زەبری شمشێر خستە لایەکەوە، لە چاوەڕوانی ئەوەدا کە لە نزیکترین دەرفەتدا بە دەستەجەمعی قەڵاچۆیان بکەن. پەیماننامەی لۆزان جەلادانی قوربانییەکان و قوربانی جەلادەکانیان ڕزگار کرد. ئەو یۆنانیانەی کە لە تورکیا مانەوە، تووڕیان دانە ئەودیوو سنوورەکان.

چەرکەس: ئەو نەتەوەی کە بەگوێرەی سەدەکان سیمای تەتەری ڕەگەزی مەنگۆلی شارستانیی جوانکردووە، لیستی تواندنەوە بوون. چەرکەسیانی نیشتەجێی تورکیا هەرگیز لە بنچینەدا نیشتەجێی ئەو وڵاتە نەبوون کە تێیدا دەژیان. ئەوانە پەناهەندەی قەوقاز بوون کە بە هەموو لایەکی تورکیادا پەرت و بڵاو بووبوونەوە. ئێمە دەبێ بۆ دادوەری و بۆ مێژوو ئەوە بڵێین کە ئەم نەتەوە چاکە بەهیچ شێوەیەك بۆ بەرژەوەندی تایبەتیی خۆی لە زێدی خۆی هەڵنەقەتراون. بەڵکوو ناچارکراوە و تێوەگلاون بەو هۆیەوە کە چارەنووسی خۆی بە تورکەوە بەستبۆوە دژی دوژمن و ئەرکی بەرگریکردن لە سنوورەکانی تورکی لەئەستۆ گرتبوو. کەوابوو پەناهەندە چەرکەسییەکان قوربانیی دەستی وەفاداریی خۆیان بوون لە بەرامبەر تورکدا کە بە کوشتوبڕ و تواندنەوە قەرەبوویان بۆ کردنەوە

کورد: نەتەوەیەك کە لە هەموان زیاتر تورك چاوی تێبڕیبوو بۆ تواندنەوە، نەتەوەی کورد بوو. نەتەوەیەکی گەورەی موسڵمان کە لەوەتای ٤٠٠ ساڵەی حاکمییەتی تورك نوقمی ناو نەزانیی کردووە. لەکاتی ملکەچبوونی خۆویستانەیدا بۆ یەکەم خەلیفەی تورك، سەلیمی یەکەم، لەگەڵ شەرت و مەرجی تایبەتدا بۆ پاراستنی تەواوی داوودەزگەکانی و سەربەخۆییەکەی. کوردستان لە ١١

دەوڵەتی تەواو سەربەخۆ پێکهاتبوو. نەتەوەی کورد تەنها لەبەر هەستی ئایینی هاتە ژێر ئەم بارە.

شایانی گوتنە، کوردستان لەکاتی ملکەچبوونیدا بۆ سەلیمی یەکەم بەر لە چوار سەدە، خۆشگوزەرانی و ئاوەدانییەکەی لەگەڵ ئەو کولەمەرگی و نەزانییەی کە ئەمڕۆ تێیاندا نوقم بووە، بەراورد ناکرێن.

نەتەوەی کورد کە ئەوکاتە و ناسرابوو شارستانیەتێکی پێشکەوتوو، داو دەزگەی زانستی، پیشەسازی، ئابووری و هی دیکەی هەبوو، بەرەبەرە گەورەیی خۆی لەدەست دا و کەوتە ناو شەوی تاریک. تورک چوار سەدە دەبێ پێی ناوەتە ناو خاکی پیرۆزی و هەمووشتێکی تێدا کوێر کردۆتەوە. تورک لەو ڕۆژەوەی کە پێی ناوەتە ناو نیشتمانی کورد، تەنها هەر دەستدرێژیی بەربەریانە دەکات بۆ سەر زمان، ناسیۆنالیتە، کولتوور و ئایینی کورد. بۆ دابەزینی کورد بۆ ئاستی خۆی، تورک مشووری ئەوەی خوارد کە هەموو ڕێگەکانی پێشکەوتن و فێربوون لە کورد بگرێ.

دەوڵەتە کوردییەکان یەك لەدوای یەك لەناو چوون و بوون بە قوربانیی دەسیسەی تورک و لەوکاتەی کە ساڵی ١٨٦٤ دوایەمین دەوڵەتی کوردی کە میرنشینی بۆتان بوو، کە توانیی تا ئەوکاتە بەرەنگاری بکات، دوای جەنگێکی شووم هەموو نیشتمانی کورد کەوتە ژێر دەسەڵاتدارێتیی تورک.

تورک کە بۆسەرچوو کورد بخاتە ناو نەزانییێکی تاریك و زمانی خۆی خستە ناو شارە گەورە کوردییەکان، هیوایەکی گەورەیان لەسەر ئەوە هەڵچنیبوو کە بەسەرکەوتوویی کورد و کوردستان بتوێننەوە. لە کاتێکدا تا ئەو دەمە هەروەك کۆگەیەکی سەربازی بەکاریان هێنابوو. بۆ ئەمە تەنها چاوەڕوانی دەرفەتی شیاو بوون.

جەنگی گەورە، لە رەوشێکی زۆر لەباردا، دەرفەتی چاوەڕوانکراوی هێنایە پێشەوە. ئەو کاتەی تۆپەکانی جەنگی گەورە بریسکەیان لێوە هات، تورک دەستیان بە جێبەجێکردنی ئەو پلانە کرد کە لە سەردەمی ئاشتیدا دایان ڕشتبوو. مەبەست لەوە دەست بەکار بوون گرۆیەکی چوار تا پێنج ملیۆن مرۆیی قودرەتمەند، ساغڵەم، زیرەك و جەسوور بەبێ قەڵاچۆکردنیان لەبەین ببەن و تێکەڵاویان بکەن لەگەڵ ڕەگەزی تورکدا کە پێشتر شاڵوودەی زەرەرو زیان، مەلاریا و دەردە باریکە... هتد بووبوون. کورد ڕووی لە لەناوچوون دەکرد و ئەم گرۆ پێنج ملیۆن کەسییە لە لایەن تورکەوە بەرەو تواندنەوە دەچوون. هەتا خەلیفە و سوڵتان محەممەد ڕەشادی پێنجەم یاسایەکی دە مادەییان لەمبارەیەوە ئیمزا کرد. بەگوێرەی ئەم یاسایە، کورد لە ماڵ و حاڵی خۆیان وەدەر دەنران و ڕەوانەی هەرێمە تورکییەکان دەکران. دەبوو ئەم کوردانە بەسەر ناوابییە تورکییەکان دابەش بکرێن، بەجۆرێك هەر ڕێژەی لە 5%ی دانیشتوانی نەسڵی پێك بهێنن.

بەگزادە، سەرۆکهۆزەکان دەبوو لەناو شارەکاندا دابنیشن و هەموو پێوەندییێك لەنێوان خۆیاندا و لەگەڵ کوردەکانی دیکەدا قەدەغەبێ.

تورکەکان بە ڕەفتارکردنیان بەمشێوەیە، بەهیوا بوون بگەنە ئەوەی بە تەواوەتی نەتەوەی کورد بسڕنەوە، بە تایبەت دوای یەك نەوە، ئەوکاتەی کە وەچەی تازە زمانی خۆیان لەدەست دەدەن. بە هەمان شێوە چالاکانە گەیشتنە ئەوەی کە نەتەوەی کورد لەناوبەرن و بیتوێننەوە و لە هەمان کاتدا جێگەی تورکە زیان پێکەوتووەکان، سیلاوییەکان بە ڕەگەزێکی نوێی ساغڵەم، بەهێز و جوان، بە ڕەگەزێکی شکۆمەندی ئاری پڕ بکەنەوە.

ئەم یاسایە بەشێوەیەکی پارچەیی (جزئی) خرایەکار. تۆمارەکانی بەڕێوەبەرایەتیی موهیاجیرەکان لە کۆنستانتینۆپل ٧٠٠٠٠٠ کوردی تۆمار کردووە کە لە ماڵ و حاڵی خۆیان هەڵکەندراون. بەڵام هەمان ئەم تۆمارانە لەبەرامبەر چارەنووسی ئەم موهاجیرانەدا متەقی لە خۆی بڕیوە. ئێمە لێرەدا تکا لە بەڕێوەبەرایەتیی موهاجیرەکان دەکەین ئەو چارەنووسە ترسناکە ئاشکرا بکات کە ئەم موهاجیرانە پێی گەیشتن.

تورک ویستیان کورد هاوشان لەگەڵ قەتڵوعامی ئەرمەنییەکاندا، دەربەدەر بکەن، بەڵام نەبوونی ئامراز و ڕێگە و ئەو لێکهەڵوەشاندنەوەیەی کە لە سۆنگەی جەنگەوە تووشی ببوون، بوون بە کۆسپ و زۆر بە ناتەواوی توانییان پلانەکەیان تەواو بکەن.

ژمارەیەکی زۆر موهاجیری کورد لە ڕێگە لە برسان، لە سەرمان و بەهۆی نەخۆشییەوە مردن، بەشێکی زۆریشیان لەژێر سەرەنێزە و تەوری نەفسەر، ژەندرمە و کۆمیتەکانی تورکدا لەناو چوون.

ئەوانەی لەکاتی جەنگدا بە چیای تۆرۆسدا تێپەڕیون، دەبێ ئەوە گرنە لاشەی مرۆیانەیان وەبیربێتەوە کە یەك لەسەر یەکتر کەڵەکە کرابوون. ئەوانە ئەو موهاجیرە کوردانە بوون کە بە کۆمەڵ مردبوون، قوربانیی برسێتی، کولەمەرگی و نەخۆشی بوون. ئەوانەی کە لەم دەورانەدا بە مووسڵدا تێپەڕیون دەبێ ئەوەیان وەبیربێ کە گارییەکانی* شارەوانی ڕۆژانە بیست تا پەنجا لاشەی کوردیان دەگوازتەوە.

کوردە موهاجیرەکانی مووسڵ لە لایەن ئەو کارمەندە تورکانەوە ڕێبەری دەکران کە لە ئەنجامی تێکشکانی تورکەوە سەریان لێ

---

* گاری charrette واتە عەرەبانەی دەستی

شێوابوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەیانەویست و هەر سووربن لەسەر ئەوەی کە پرۆگرامی نیشتمانییان جێبەجێ بکەن، بەوەفا لەمەدا بۆ پرۆپاگەندە و گاڵدانی تەشکیلاتەکانی پان–تورك.

ڕاستییەکەی ئەوانە بەم کارەیان، پێچەوانەی بەشێکی ڕێنوێنییەکان جووڵانەوە کە بۆیان هاتبوو، ئەنجامەکەی بریتیبوو لە قەتڵوعام بە زیندوویی، واتە سڕینەوەیان.

ئەفسەرانی سوپای تورك، ئەوانەی کە ویلایەتی تەبریزیان داگیر کرد بە پێشێلکردنی بێلایەنیی ئێران، بەو تاڵان و بڕۆیەی ناو هەموو ئەو شارانەی کە پێیاندا تێپەڕبوون، خۆیان پێ دەوڵەمەند کرد و لەسەر سینەی هێشتا خوڕپەداری کچانی گەنجی قەتڵوعامکراوی ئەرمەنییەکان هەمیشە لەکاتی عەیش و نۆشی خۆیاندا ئەوەیان دەوتەوە:

لەکاتی هاتنمان زۆ* – یەکانمان ڕیشەکێش کرد و لە گەڕانەوەشدا خۆمان لە لۆ**[14]–یەکان ڕزگار دەکەین.

دواجار ئاگربەسی مۆدرۆس، وا پێدەچوو جاڕی کۆتایی هاتنی بەربەرییەتی ئەمەریمەنانەی تورك بە مرۆڤایەتی ڕابگەیەنێ و بەشێوەیەکی کاتی کۆتایی بەم وێرانکارییە بهێنێ.

---

* ZO

** LO

[14] زۆZO و لۆLO دەربڕینیەکانی ئەرمەنی وکوردین و زۆر بڵاون لەناو هەردوو زماندا و بە نزیکەیی لە تورکیادا هاوواتای ناوەکانیان دەگەیەنێ.

دوای ئاگربەس

تا ئێرە هەوڵمان دا تابلۆیەکی زۆر کورتی سیاسیی قەتڵوعامی ڕەگەزە غەیرە تورکەکان نیشان بدەین کە لە لایەن داروودەستەی ئیتیحاد و تەرەقییەوە جێبەجێ کراوە، بە ئامانجی دامەزراندنی تورکیایەکی تەواو تورک کە ڕێگە بۆ پێکەوەنانی ئیمپراتۆریایەکی گەورەی تۆرانی خۆشبکات.

بۆ ئەوەی تێگەیشتنێکی تەواومان لەبارەی ڕووداوەکانی ئەمڕۆوە هەبێ، دەبێ چاوێك بەو ڕووداوانە بخشێنین کە لە ماوەی ئاگر بەسدا ڕوویان داوە. لەگەڵ مۆرکردنی ئاگربەسدا، سەرۆکی ئیتیحادییەکان لە زۆر شاری هەمەچەشنەی ئەورووپادا بە دەستی عەدالەت و جەسوورانەی ئەرمەنییەکان گەیشتن و کۆنستانتینۆپۆل یان جێهێشت و سەرۆکی دووەم پلان خۆیان شاردەوە و جڵەوی حکوومەت بە دەستی چەند کەسێك سپێردرا کە کەم و زۆر وا پێدەچوو بێلایەن بن.

دوای داگیرکردنی کۆنستانتینۆپل لە لایەن هێزە هاوپەیمانەکانەوە، کوردەکان وەك هەموو ڕەگەزەکانی دیکەی عوسمانی بە پەرۆشەوە بوون، بە تایبەت بۆ پرنسیپەکانی سەرۆك ویلسن، خۆیان بە وەرگێڕەوەی بەوەفای هۆشیاریی نەتەوایەتی دەزانی و دەنگ و داخوازینامەی مافی سەربەخۆیی و ژیانیان بەرز کردەوە. ڕێکخراوە سیاسییە کوردییەکان دەرفەتی ئەوەیان بۆ ڕەخسا خواستەکانی هاوخەباتەکانیان بخەنە بەردەم کۆمیسێری بەرزی هاوپەیمانەکان و کۆمسیۆنی بەدواداچوونی هاوپەیمانەکان

لە هەموو لایەکەوە لە کوردستان ڕێکخراوە کوردییەکان پێکهاتن و پێوەندییان بەوەی کۆنستانتینۆپلەوە کرد.

بەڵام لە هەرێمەکانی کوردستاندا، دوور لە هەژموونی هاوپەیمانەکان، کوردەکان دوو دڵ نەبوون لەوەی وا پڕبەدەنگیان هاواری داخوازینامەی نەتەوایەتییان بکەن. دواجار وەفدێکی کوردی لەبەردەم کۆنفرەنسی ئاشتیدا لە پاریس بە ڕەسمی داوای سەربەخۆیی کوردی کرد. پەیماننامەی سیڤەر بە دروستکردنی کوردستانێکی چکۆلە و مەرجیدار وەڵامی داخوازینامەکانی کوردی دایەوە. بەڵام هەتا ئەمەش بەدی نەهات و شکستی یۆنان پەیماننامەی سیڤەری پارچە پارچە کرد و پەیماننامەکە بە سەرەنێزەی کەمالیستەکان بوو بە پارچە پەڕەیەکی کاغەز و پەیماننامەی لۆزان* شوێنی گرتەوە، ئەمانە لەو ڕووداوگەلانەن کە هێندە لەبەردەم دیدەدا ئامادەن هیچ پێویست ناکات پێیان لەسەر دابگرین.

---

* پەیماننامەی لۆزان دوای چەندین مانگ گفتوگۆ و سازشکاری، ٢٤ی تەمووزی ١٩٢٣ لە لۆزان لە نێوان تورکیا لە لایەك و بریتانیا، فەرانسا، ئیتاڵیا، بریتانیا، ژاپۆن، یۆنان، ڕۆمانیا، شانشینی سێربیا، کرواتیا، و سلۆڤانیا لە لایەکی دیکەوە مۆر کرا. پەیماننامەی لۆزان داننانی ڕەسمی بوو بە حکوومەتی ئەنقەرەدا و سنووری تورکیای نوێی دیاری کرد. پرۆسێسی گۆڕینەوەی تورك و یۆنانی دەستی‌پێکرد (1.6 ملیۆن یۆنانیی عوسمانی لە بەرامبەر ٣٨٥٠٠٠ موسڵمانی یۆنانیدا) گۆڕدرانەوە. هاوپەیمانەکان دەستبەرداری پرۆژەی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان و سەربەخۆیی ئەرمینیا بوون و کۆنترۆڵی هاوپەیمانەکان بەسەر دارایی و هێزی سەربازیی تورکیاوە هەڵوەشێنرانەوە. هاوکات تورکیا پەیماننامەی قارسی لەگەڵ حکوومەتی شورەویدا مۆرکرد و ڕووسیا هەموو ئەو زەوی و زارانەی کە لە ساڵی ١٨٧٨ەوە داگیری کردبوون و بە قەد پانتایی سویسرە دەبوون و بە پلەی سەرەکی جۆرجی و ئەرمەنییەکانی تێدا دەژیان، بە تورکیای دانەوە وەرگێڕ

لە ئاگربەسەوە تا ساڵی ١٩٢٢، ناسیۆنالیستە تورکەکان ناچار بوون پلانی قەتڵوعام و تواندنەوەمان ڕابگرن. تورکیا جگە لە کورد، هیچ توخمێکی دیگەی هاوڕەگەزی غەیرە تورکی تێدا نەمایەوە.

ئەوە ڕاستە کە پلانی ئەو کردەیەی وا چارەنووسی کوردی دیاریدەکرد، پێشتر بڕیاری لەسەر درابوو و بەشێکیشی جێبەجێ کرابوو، بەڵام مایەوە سەر ئەوەی کە لەوە بکۆڵرێتەوە ئەگەر دەبێ ئەم پلانە سەرلەبەری جێبەجێ بکرێ یا دەبێ بەگوێرەی ڕووداوەکان دەستکاری بکرێ. ئەوە لەسەر کەمالیستەکان: ئەو ئیتیحادیانەی دووەم پلان پێویست بوو، کە پلانی یەکەمیان جێبەجێکردبوو، بۆ ئەوەی بڕیارێک لەو بارەیەوە دەربکەن. بە هیچ کلۆجێ دوودڵ نەبوون لەوەی ئەوە قەبووڵ بکەن کە دەستکاریکردنێك پێویستە. تواندنەوەی کورد لە ئێستەوە دەبێتە خەون و خەیاڵ. هۆشیاری نەتەوەی کورد لە خەوی قووڵی ڕادەبێتەوە: تەواو بەرز و ئەوەمێننە بە دەنگی بەرز هاوار دەکات کەوا چیتر پرۆژەی تواندنەوەی خۆی لەبەردا ناگرێ. ئەم هاوارە هەتا لەژێر گومەزی ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانیی ئەنقەرەشدا دەنگی دایەوە. سەرەڕای کە ئەم ڕووداوە ناخۆشەی ئەم ئەندام پەرلەمانە ئەلبانییەی وا شەقازللەیەکی خواردبوو لەسەر ئەوەی کە وێرابووی لە پەرلەمانی عوسمانیدا بە ناوی ئەلبانییەکانەوە قسە بکات، هێشتا ئەوە لەناو یادەوەریدا زیندووە کە، ئەندام پەرلەمانێکی کورد لە ڕووی ئەندام پەرلەمانێکی تورکدا لە ئەنجومەنی نیشتمانیی ئەنقەرەدا کە وتبووی، ((هەقی قسەکردن لەسەر ئەم تریبۆنە تەنها بۆ تورکەکانە)) لە بەرزیی هەمان تریبۆنەوە هاواری کردبوو: ((من ئەوە ڕاستدەکەمەوە کە، هەقی قسەکردن لەسەر ئەم تریبۆنە هی تورك و کوردەکانە، چونکە ئەم

وڵاته هی تورك و كورده)). له چەند گفتوگۆیەكی دیكەدا كە دەرفەت بۆ هەمان ئەندام پەرلەمانی كورد هاتبووە پێشەوە. بە دەنگی بەرز داوای مافی كوردی كردبوو. كەمالیستەكان بەرگەی ئەم هاوارانەیان گرت، بەڵام بڕیاریان وەرگرت كە بەراستی سیستەمەكە بگۆڕن: نەتەوەی كورد بە قەتڵوعام مەحكوم كرا، تواندنەوە چیتر پراتیك نەبوو، دەبێ كوردەكان وەك ئەرمەنییەكان قەڵاچۆ بكرێن كە هەر بە ئایین لەوان جوداوازن. ئەم كوردانە كە تەنها بە بەراورد لەگەڵ بۆهیمییەكان موسڵمانن[١٥]، دەبێ لەناو ببرێن و بەمشێوەیە گەورەترین كۆسپ لە نێوان ئەنقەرە و تۆراندا بۆ هەتا هەتایە لەناودەچێ.

دوای بە تورككردنی ئارارات، توركەكان بەهیوای ئەوە بوون دەستی ئالیكاری بۆ دانیشتوانە توركەكانی هەرێمەكانی تەبرێز لە ئێران رابكێشن و هەرگیز لەوە دا نائومێد نەبوون كە دواڕۆژ لەوێش لەشكركێشییەك بكەنە سەر رەگەزی فارس.

ئەم خاڵە هەتا پێشتر سەرەتاكەی دەستپێكرابوو و سەرۆكی سوپای لەشكركێشی تورك كە دوای پەیماننامەی برێست-لیتویسك[١٦] پەلاماری ئازەربایجانی دا، پێوەندیی بە بەگزادەكانی

---

[١٥] پەندێكی توركییە

[١٦] پەیماننامەی برێست-لیتویسك لە ٣ ی ئاداری ١٩١٨ لە نێوان حكوومەتی ئاڵمان و حكوومەتی ساوای بۆلشەویكدا مۆر كرا. راستییەكەی لە سەرەتای ساڵی ١٩١٧ ەوە خەڵكی رووسیا داوای كۆتایی هاتنی جەنگیان ئەكرد. ٧ی نۆڤەمبەری ١٩١٧ ترۆتسكی، وەك كۆمیسێری كاروباری هەندەرانی گەلان داوای لە هاوپەیمانەكان و ئەڵمانیا كرد پەیماننامەیەكی ئاشتی مۆر بكەن بۆ ئەڵمانیا مۆركردنی پەیماننامەیەكی ئاشتی مانای ئەوەبوو هەموو هێزەكانی خۆی لە بەرەی رۆژئاوا چڕ بكاتەوە ٩ی كانوونی یەكەمی ١٩١٧ مفاوەزە لە نێوان ئەڵمانیا و بۆلشەویك دا دەستیپێكرد، بەڵام بۆلشەویك هەرگیز بە مەرجەكانی ئەڵمانیا رازی نەبوو دواتر پاش هێرشی ئاڵمان بۆ سەر رووسیا، رووسەكان

وڵاتەوە کردبوو و لە هاریکاریکردنی ئەوان-دژ بە ئێرانییەکان- بۆ دواڕۆژ، بۆ ئەوکاتەی مەبەست کردنەوەی ڕێگەی تۆران بێت بەناو ئێراندا، دڵنیا کرابۆوە.

هیچ شتێک نەبوو بەرامبەر بە عەبقەریەتی شەڕخوازانەی تورک بوەستێ. تورکیا بەشێوەیەکی تایبەت لە سایەی شوێنە جوگرافیەکەیەوە هەر سەدەیەک بەفریای دەکەوت، هەتا لە لایەن دوژمنە کۆنەکانی خۆشییەوە. سیاسەتی لە ڕیشەدەرکێشانی ڕەگەزی کورد، دوای ئەوەی هەموو ئەو قۆناغانەی بڕی و دەستپێکی جێبەجێکردنەی هات، ئەمڕۆ شێوەیەکی سیستماتیکی بەخۆیەوە گرتووە.

بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر، ئێمە ئەوە زیاد دەکەین کە تورک سەرمەست بە پەیماننامەی لۆزان، وایان هەست دەکرد سەرداری هەموو جیهانن و تەنها ئەوەیان مابوو کۆتایی بە پاکتاوکردنی ڕەگەزە ناتورکەکانی ئەودیوو سنوورەکانیاندا بهێنن. بەڵام پێش ئەوەی دەست بە قەتڵوعامی کوردەکان بکەن، تورکیا خۆی لەوەدا دەبینییەوە بە ناچاری کێشەیەکی گرینگ چارەسەر بکات کە بەدەستییەوە گیرۆدە بوو، ئەویش کێشەی ویلایەتی مووسڵ بوو، کە زۆر بە بەرفراوانی پێوەندیی بە قەتڵوعامی کوردەوە هەبوو. تورکیا لەوە دەترسا بەرەو ڕووی بەرەنگارییەکی سەرسەختانەی کورد

ناچار بوون مەرجەکانی ئاڵمان قەبووڵ بکەن و پەیماننامەکە لە ۳ی ئاداردا مۆر بکەن. بەگوێرەی ئەم پەیماننامەیە بەشێکی بەرفراوانی خاکی ڕووسیا ئۆکرانیا، بیلۆ ڕووسیا، وڵاتانی بەڵتیق و پۆڵۆنیا بە ئەڵمانیاوە لکێنران و دەبوو ڕووسیا قەرەبووی ۹٤ تەن زێڕ بۆ ئەڵمانیا بکاتەوە. لەگەڵ دەستپێکی شۆڕشی ئەڵمانی و ئاگربەسی ۱۱ی نۆڤەمبەری ۱۹۱۹دا، پەیماننامەکە بە تەواوی بێ کەڵک بوو و دواتر لە ماوەی جەنگی ناوخۆیی ڕووسیادا، سوپای سوور ئۆکرانیا و بیلۆ ڕووسیای ڕزگار کرد. وەرگێڕ.

ببێتــەوە، کــاتی جێبەجێکردنی قــەتڵوعام و پــێش ئــەوەی دەســتپێبکات دەیەویست هـەموو دەرفـەتێک بـۆ بـەهاناوە هـاتنی کوردەکـان لـەدەوەرا نـەهێڵێ. بێلایـەنیی فەرانسا پێشتر لـە ڕێگـەی پەیماننامەیەکـەوە* کـە لـە ئەنقـەرە مۆرکرابـوو، زامـنکرابـوو. هـیچ جێگەی گومان نەبوو کە لایەنەکەی دیکە هەرکێیەک بێت، فەرانسا ڕێز

* مەبەست لـەم پەیماننامەیـە، پەیماننامـەی فـرانکلین-بۆیـۆن-ە، کـە پەیماننامـەی ئەنقەرەشـی پێـدەڵێن. فەرانسـا دوای ئـەوەی نـەیتوانی لـە پەیماننامـەی سـێڤەر دا بەرژەوەندییە کۆلۆنیالیـەکانی خـۆی وەکـوو پێویـست بپارێزێ، بۆیـە هـەر لـە مـانگی دیسامبەری ١٩٢٠وە، ئۆپۆزسیۆنێکی بەهێز لەناو پەرلەمانی فەرانسادا دژی پەیماننامەی سێڤەر دروست بوو و چەندین جار قسەکەری Chappedelaine لەناو هۆڵی پەرلەماندا داوای کرد فەرانسا بە ڕەسمی واز لە پەیماننامەی سێڤەر بهێنێ و لە حکوومەتی ئەنقەرە نزیک بکەوێتەوە. فەڕەنسا بۆ ئەوەی باشتر شوێن پێی خۆی لە سووریا قایم بکات، لە سیلیس کشایەوە و لە مستەفا کەمال نزیک بۆوە. فەرانسا هەرگیز بەوە ڕازی نەبوو بریتانیا بەگوێرەی پەیماننامەی سان ڕیمۆ بەشی گەورەی دەستکەوتەکان بۆ خۆی ببات ڕووداوەکانی دوای پەیماننامەی سێڤەر. شکستی داشناک و سەرکەوتنی سوپای سوور بە تەواوی لە قەوقاز و زەریای ڕەش، ڕەوتی ڕووداوەکانیان گۆڕی و گۆڕینکی گەورەیان لە پەیماننامـەی سـێڤەر وەشـاند و دواتـریش سـەرکەوتنی مـستەفا کـەمال بەسـەر یۆنانییەکان لەسـەرەتای سـاڵی ١٩٢١ ئیتاڵیا و فەرانسای بەتـەواوی هێنایە سـەر ئـەو باوەڕەی کـە بەتـەواوی لـە پەیماننامـەی سێڤەر بکشێنەوە. دوای شکستی کۆنگرەی لەندەن، فەرانسا ویستی بە تـەنیا لـە مستەفا کـەمال نزیک بێتـەوە. فرانکلین-بۆیۆن لـە ئەنقـەرە دەرگـەی وتووێـژی لەگـەڵ کەمالییەکانـدا کـردەوە. ٢٠ی ئۆکتۆبـەری ١٩٢١ پەیماننامـەی ئاشتیی فەرانکۆ-تورک لـە نێوان فراکلین-بۆیۆن و یووسـف کـەمال بەگی وەزیری دەرەوەی حکوومەتی مستەفا کەمالدا مۆر کرا. بەگوێرەی ئەم ڕێککەوتننامەیە هەردوو وڵات حاڵەتی شەڕ ڕادەگرن و فەرانسا بە تـەواوی دەستبەرداری پەیماننامـەی سێڤەر دەبێ. و ئەمە یەکەم گورزی گەورە بوو بەر "کێشەی کورد" کەوت. بۆ زانیاریی بەداوێنتر لەمبارەیەوە، بڕوانە:

Najat Abdulla-Ali, Empire, *frontière et tribu, Le Kurdistan et le conflit de frontière turco-persan (1843-1932)*, Université de Paris X, Paris, 2006, pp.452-456.

له نیمزای خۆی دەگرێ. بەشێوەیەك سنووری سووریا بۆ هەموو ئالیکارییێك كه هەوڵبدرێ لەم لایەوه به كورد بگات. تەواو له كورد داخراو بوو. بەلاّم مادام كێشەی مووسڵ بەبێ چارەسەر مابۆوه. هەقیان بوو مەترسیی ئەوەیان هەبێ كه ئینگلیز وێرای ئەوەی وا ڕاستەوخۆ یارمەتیی كوردی ئەدەدا، كەچی چاو لەو یارمەتیانه دەقووچێنێت كه بۆ كوردەكان دەنێردرێن. بۆ دڵنیابوون له سەركەوتن دەبوو كوردەكان گۆشەگیر بكرێن، بەبێ هاوڕێ، بێ هاوپشت، بەبێ كۆمەگ بمێننەوه، دەبوو زامنی دەسەلاّت بكرێ و قوربانیانی كورد هەر به دەستی جەلادەكانی خۆیان لەناو ببرێن. له هەموو جۆره ڕێگەو ئامرازێكی بەرەنگاربوونەوه بێبەش بكرێن، وەكوو نوغرۆبوونێكی ناو ئۆقیانووس، هەتا بێ ئەوەی چیلكه دارێكیش هەبێ بۆ خۆ پێوەگرتن.

سەردارەكانی ئەنقەره لێیان كۆڵییەوه و بڕیاریان دا. بۆ ئەوەی بتوانرێ بەبێ زیان دەست به ڕیشەكێشكردنی كورد بكرێ، دەبوو توركیا قوربانی به داخوازینامەكانی تورك بدات لەسەر مووسڵ، به تایبەت كه بەشی زۆری دانیشتوانی ئەم هەرێمه كورد بوون، كه ئەگەر توركیا بگاته ئەوەی بۆ خۆیی بهێڵێتەوه، ئەوا تەنها زیندەكارییێك بۆ خۆی پەیدا دەكات. چونكه دەبێ ئەوكاته ئەو دانیشتوانانەش بخاته سەر ئەوانەی وا پێشتر بۆ قەتڵوعام دانراون. ئەم بڕیاره له لایەن ئەنقەره جێبەجێ كرا. دوای بەرەنگارییێكی به هاتو هاوار و پێویست بۆ پاراستنی ڕواڵەتی كێشەی مووسڵ بەگوێرەی ئەو پلانەی كه ئەنقەره بڕیاری لەسەر دابوو، چارەسەر كرا. لەمەودوا هیچ هۆیەك نەمابوو بۆ ئەوەی دوودڵ بن و دوای بخەن.

دەبێ بەهۆی تۆپخانە، چەك، شمشێر، تەور و ڕمەوە دەست بە ڕیشەکێشکردنی کورد بکرێ، ئەو کارەی وا بەبێ دواکەوتن کرا. نیشانەی جێبەجێکردن، قەدەغەکردنی تەواوەتی قسەکردن بوو بە کوردی لە کوردستان. بەگ، سەرۆکهۆز، شێخ، ئاغای کورد دەستگیر کران و لە وڵاتی خۆیان وەدەر نران. ڕووناکبیرانی کورد هەمان چارەنووسیان خرایە بەر. هەموو ئەمانە بەرەو هەرێمە تورکییەکان ڕاپێچ کران، بەڵام کەمبوون ئەوانەی گەیشتنە جێگە. کێڵگە، چیا، دارستان پڕ بوون لە لاشەی پارچەپارچەبووی شەهیدانی کورد کە شوێنی لاشەی ئەرمەنییەکانیان گرتەوە کە وا پێشتر لە لایەن ئاژەڵە کێوییەکانەوە هەڵلووشرابوون و بە لەزەتەوە خورادبوویانن.

قەتڵوعام- شۆڕش

لەم بەشەدا دوای بە کورتی باسکردنی ڕەوشی بەسەرهاتەکانی کورد کە چەندین سەدەیە لەژێر نیری تورکدا دەناڵێنێ، پێوەندییەکانی چەوسێنەر و چەوساوە، ئێستە دەچینە سەر ڕووداوەکانی ئەمڕۆی ئێستەمان

شۆڕشی کورد دژ بە حاکمییەتی تورك، بە قەد ئەم حاکمیەتەی تورك کۆنە. ئەم شۆڕشانە هەر شێوەیەکیان وەرگرتبێ بەگوێرەی ئەو ناوچانەی کە لێیەوە بەرپا بوون، ئامانج هەرگیز نەگۆڕاوە: ڕزگاربوون لە تۆقی ملهوڕی و سەربەخۆیی نیشتمانی بووە.

بەبێ ئەوەی هیچ گومان لەوە بکرێ کە ئەم خەباتی سەربەخۆییە ئەو ڕیکلامەی بۆ نەکرابێ کە شایستەی بێ. ئەم شۆڕشانە شێوەی شکۆمەندیی مێژووی نیشتمانپەروەریان بەخۆوە گرتووە بەڵام ئەم

خەباتە قارەمانانەیە بە هیچ شێوەیەك نەگەیشتۆتە دەرەوە، یان گەیشتووە، بەڵام هێندە شێوێندراوە کە جیهان بە هیچ شێوەیەك لە پیرۆزیی ئەم خەباتە حاڵی نابێت. دیرسیم کە چوار سەدە دەبێ هەرگیز چەکی دانەناوە، نموونەیەکی درەوشاوەی بەردەوامی نیشتمانپەروەریی کوردمان دەداتێ.

ئەو خەباتەی کە لە ماوەی هەشت مانگدا لە لایەن ڕێبەرانی بوهتانەوە دژی سوڵتان عەبدولمەجید پشتگیریی لێوە کرا، شکستی خوێناوی کە فەیلەقی یەکەمی لەشکرکێشیی تورك چەشتی، ئەم لاپەڕەی شانازی و خۆڕاگرییە هەمووی بە نەناسراوی ماوەتەوە، وێڕای ئەوەی کە تورك ئەم شەڕانەیان تا هەتا هەتایە بە "میدالیای کوردستان" کە دروستیان کردووە، یاداشت کردووە ئەگەر بمانەوێ چەند بارە نموونەی ئەو جەنگ و شۆڕشانە بهێنینیەوە کە لە لایەن کوردەکانەوە دژی تورك کراون، ئەوا ئەم نووسراوە بەش ناکات، چونکە دەتوانین ناوی هەزارانیان بژمێرین.

بەڵام ئەوە بۆ کورد زۆر سەختە کە تورکەکان تا ڕادەیەك لە دەرەوە توانیویانە هەموو خەباتی ئازادیخوازی کورد بۆ ڕای گشتیی جیهانی، وەك کردەی چەتەگەری و هەموو ئەو پاڵەوانانەی کە لە گۆڕەپانی شانازیدا کوژران وەکوو ڕێگر بناسێنێ. برێنلەجار زۆر لەوەش زیاتر ڕۆیشتوون. بەڵکوو کوردیان بە قەتڵوعامی ئەرمەنییەکان گوناهبار کردووە. ئەو قەتڵوعامەی کە لە لایەن سیاسەتوانەکانەوە بیری لێکرایەوە و لێی وردبوونەتەوە و لە لایەن عەسکەری تورکیشەوە جێبەجێ کراوە

ئەگەر بەرێنکەوتیش دەنگێك بەرز بێتەوە بۆ ئەوەی داکۆکی لە کورد بکات، ئەوا بێشەرمیی تورك دێت و ئەوە دووپات دەکاتەوە

کە کورد موسڵمانن و بەتەواوەتی تورکن و لەگەڵ تورک یەک یەکەی لێک جیانەکراوەن هەتا یەکێک لە هەرە کۆنە دیپلۆماتەکانی تورک، وەزیرێکی زۆر کۆنی هەندەران و سەرەک وەزیر، لەبەردەم کۆنفرەنسی ئاشتیدا پاشەکشەی لەوە نەکرد کە کوردەکان بکەری بەرپرسیاری هەموو قەتلوعامی: کۆن و نوێی ئەرمەنیەکان بن. ئایا نەدەبوو ئەم کۆنە دیپلۆماتەی عوسمانی، ئەوی نەتەوەیەک هەتک دەکات کە وەک نەتەوەی برا ناوی ناوە، لەماوەی هەموو ئەم کاروبارانەی نیو سەدەی دواییدا؟

کۆماری ئەمڕۆی تورکیا، ئیمپراتۆریای عوسمانیی دوێنێ، هەر چەشنە شێوەیەکی حکوومیی تورکیی دواڕۆژ، هەمیشە لەگەڵ ئەوەدان کە هەرگیز شوێنێک بۆ کورد لەبەر خۆرەتاو دیاری نەکەن.

باوەڕکردوو بەم ڕاستییە، بە ئەزموونی چوار سەدە و بە خوێنی ڕژێنراوی سەدان هەزار قوربانی، کورد تەنها خوازیاری حکوومەتێکی نیشتمانییە و بە تووڕەییەوە هەموو حکوومەتێکی تورکی ڕەتدەکاتەوە!

هەموو ئەم فۆرمانە لە بنەواندا هیچ لە مەسەلەکە ناگۆڕن و هەر وەک خۆی دەیهێڵنەوە: کورد نابێ شوێنێکی لەبەر خۆرەتاو هەبێ... بە هەموو ئامرازو ڕێگەیەک، بە کوشتن و بوختانیش بێ هەر دەبێ لێی بێبەش بکرێ. تورک لەمەدا وەفادار بۆ سیستمی خۆی، بە هەمان شێوە شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ یش دەشێوێنێ کاتێک پێی دەڵێ "ڕاپەڕینی چەکدارانەی شێخ سەعید". ئێمە لێرەدا بەمبۆنەیەوە ئەم مومارەسە دووڕوووانەیان، چەکی کۆنینەیان کە ڕیاکارییە، دەخەینە بەرچاو

کۆنووسی دادگه کاتی ئیستیقلالی تورك، مورافەعەکانی دادسەرا، مەحکوومکراوەکانی لەسێدارەدان، هەواڵنێری ڕۆژنامەکان، دواجار هەموویان ئەوە دووپات دەکەنەوە کە ئەم شۆڕشە بۆ ئیدیالی کوردستانێکی سەربەخۆ بووە.

تورك لە ئەورووپا ئەو قاوە بڵاو دەکەنەوە کە ئەمە کاردانەوەی فەناتیزمی (دەمارگیری ئاینی) کوردە کە، سەرسەختانە دەیەوێ لەناو تاریکیدا بمێنێتەوە. لەناوەوە پێیان وایە زۆر وریاترە ڕاستیی حەقیقەتی شۆڕشەکە بڵاو بکەنەوە. ئامانجی کەمالیستەکان لەم دوو یارییەدا هەڵهێنانی زۆر ئاسانە. بە بڵاوکردنەوەی حەقیقەتی شۆڕشی کورد لە بەرامبەر تورکەکان، بەر لە هەموو هاوپەیمانێتییێك لە نێوان کورد و ناڕازیانی تورکدا دەگرن، دڵنیا لەوەی کە لەبەرامبەر ڕقی کورددا، هەموو ڕقێکی دیکە نامێنێ و یەکیەتیی پیرۆزی تورك زامن دەبێ.

لەگەڵ ئەورووپادا بە پێچەوانەوە، دەبێ ڕووداوەکان بشێوێندرێن، پێیان نیشان بدرێ کە کورد وەکوو بەرهەڵستکارێکی سووك و چرووکی شارستانی وایە. خەڵکانی دەمارگیر (فەناتیك)، تالانچیی بێبەش لە هەموو ئیدیالێك، بۆ خەلیفە و خەلافەت شەڕ دەکەن. ئامانج لەمەدا: ڕێگە گرتنە لەوەی کەوا ڕای گشتیی جیهانی بیرورایەکی تەواو ڕاست و دروستی لەبارەی کوردەوە ببێ و هاوسۆزیان بێ، هانیان بدەن و دنەیان بدەن. لەگەڵ ئەوەشدا کورد زۆر شایانی شارستانین، داب و نەریت و دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکانی ئاری و لیبراڵن و لەگەڵ ئەوەی تورکەکاندا بەراورد ناکرێن. ئەوە تورك و دەسەڵاتی شوومی تورکە ڕێگەی لە کورد گرتووە ڕزگاری ببێ. بۆ ئەوەی بە ڕوونی تورکەکان بە درۆ بخەینەوە

و نیازی خراپیان بخەینە ڕوو، هەروەها ڕووی ڕاستەقینەی شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ بەدیار بیخەین، وا چەند نووسراوێکی پەیامنێرانی تایبەتی لە دیاربەکر، لە ڕۆژنامەی "وقت" ی تورکی نەقاودەق ڕادەگوێزینەوە.

Civilisation et Compassion Turques

شارستانی و سۆزی تورك

***

چەند گێڵشەیەکی ڕۆژنامەی "وقت"ی ڕۆژی ٢٧ ی نیسانی ١٩٢٥

خاینەکان بەرەو پەتی سێدارە (وقت)

دیاربەکر، ۳۰ ی نیسانی ۱۳٤۱

پیلانێک لە دیاربەکر

ئەو هێرشەی کە لە لایەن یاخیبووەکانەوە کرایە سەر دیاربەکر، ئەو هەوڵانەی کە لە دەرەوە و ناوەوەی دران بۆ دەستبەسەرداگرتنی شارەکە، ئەو باوەڕەی سەقامگیر کرد کە یاخیبووەکان بوونێکی زیرەکانەیان لەناو ئەم شارەدا هەیە.

ئەو نهێنانیانەی کە تا ئەمڕۆکە نەزانراو بوون، پەردەیان لەسەر لادرا. گرینگترینی ئەو نهێنیانە بریتین لە ئامانجی ڕاستەقینەی شۆڕش و کاردانەوەکانی شۆڕشەکە. پیلانێکی زۆر گەورە لە بەشێکی هەرێمە ڕۆژهەڵاتییەکاندا بۆ دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆ دارێژرابوو. جووتیارەکان توخمی هەرە زیانبەخش بوون. جووتیارەکان زۆر بە میوانداریییەوە پێشوازییان لە کۆلۆنە سووسەکارەکانی ئێمە دەکرد و پاشان بە یاخیبووە کوردەکان کە وا پێدەچوو لە ناو ماڵەکانی خۆیان شاردبیاننەوە، زیندانیان دەکردن.

ئەم ڕووداوانە لە کاتی ڕۆژە هەوەڵینەکانی شۆڕشدا وابوون، چونکە تەنها ڕۆژی ۲۱ی ئادار بوو کە دەبوو ڕابوونێکی گشتی لەناو هەموو هەرێمە ڕۆژهەڵاتییەکانی وڵاتدا ببوایە بۆ پێکەوەنانی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ. کەچی شۆڕش دوو هەفتە پێشتر بەرپابوو.

شەپۆلی بیرۆکەی کوردستانی سەربەخۆ، کە لەبەردەم دیوارەکانی دیاربەکردا بەرەوڕووی بەرگریی تەواو ڕێکخراوی ئێمە بوونەوە، ئەو هەموو بەتەنگەوەهاتنەی نەبوو کە لە لایەن خاینە جوداخوازەکانەوە چاوی تێدەبڕا. سوپا کە ئامادەیی خۆی

وەرگرتبوو، هەموو گومانلێکراوەکانی زیندانیی کردن، بەمشێوەیە ڕێگەی لە سەرکردایەتیی زازا گرت کە، لەناوەوەی شاردا یاریدەی هێرشبەرەکانی بدات.

ئاشید حەقی

***

دیاربەکر، ٢٣ ی نیسانی ١٩٢٥

دواهەمین قۆناغی موحاکەمەی شێخ ئەیووب

موڕافەعەی دادسەرا*:

ئەو تاوانبارەی ئێرە شێخ ئەیوب، شێخی قەرە باقچە لە سیوەرەك، سەرۆکی ئیستیقالەپێکراوی پارتی پێشکەوتنخوازی کۆماری لە سیوەرەك، تاوانبارە بەوەی کە دەستی لەگەڵ سەرۆکی یاخیبووەکاندا. شێخ سەعیدی پیران، تێکەڵ کردووە، بەوەی وا نێردراوی ناردووە بۆ زۆربەی هەرێمە تورکییەکان کە هاوخەباتکارە کوردەکانی تێدا دەژین. تاوانبارە بەوەی پێوەندیی لەگەڵ هێزە یاخیبووەکاندا هەبوە، *بەوەی کە بەگەڵ ئەوان کەوتووە و ئاگای لە پرسەکە هەبووە، بەوەی بۆ پرسی پارچەپارچەکردنی دەوڵەت. بۆ پارچەپارچەکردنی نیشتمان، بۆ دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆ* چالاکیی کردووە.

لەبەر ئەوە تاونبار شێخ ئەیوب تاونبارە بەوەی کە ویستوویە بەشێکی نیشتمانی تورکیا جیا بکاتەوە و داوودەزگەیەکی سیاسیی سەربەخۆی لە دەرەوەی نیشتمان پێ ببەخشێ.

---

* دادسەرا ministere public

بڕیارنامەی دادگە:

دادسەرا و تاونباری داواکراو و ئەو بەڵگەنامانەی بەردەست کە لێیان کۆڵرایەوە. پاش تاووتوێکردن. لەگەڵ ئەو بەڵگانەدا کە بە دورودرێژی لە کۆنووسی-دانیشتنەکەدا هەن، تاوانبار شێخ محەمەد خالیدی کوڕی ئەیووب، هەروەها هەموو ئەوکەسانەی کە هاوبەشییان لەگەڵ شێخ سەعید دا کردووە، دانیان بەوەدا ناوە کە بکەری تاوانی پیلانگێڕین بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ، بۆ پارچەپارچەکردنی کۆماری تورکیا و بەوەی یەکێك لە پیلانگێڕەکانی شۆڕش بووە...

دوای بەهێند گرتنی ئەو بەڵگانە و یەقینی ڕازیکەرانەی پێویست و بە ویژدانی ئاسوودەوە. بەگوێرەی مورافەعە. تاوانبار شێخ ئەیووب، بەگوێرەی بڕگەی تایبەتی یاسای سزادان، بە تێکڕایی و بە ئامادەبوونی خۆی سزای لەسێدەرادانی بەسەردا سەپێنرا.

شێخ بە خوێن ساردییەوە گوێی لەم بڕیارنامەیە بوو و بەشدارەکانیش بەگەرمی هوتافیان بۆ کێشا.

**
*

٧ی ئایاری ١٩٢٥

لە پرۆسەی موحاکەمەکردنی دکتۆر فوئاد بەگ-ەوە

کردەی تاوانبارکردن لە لایەن دادسەراوە پێشکەشکرا.، فوئاد بەگ بەو پێیەی کە *پیلانیگێڕاوە و کاری بۆ دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆ کردووە*، هێنرایە بەردەم دادگە.

سەرۆك.- ئێوە تاوانبارن بەوەی وا كارتان كردووە بۆ دروستكردنی كوردستانێكی سەربەخۆ و ناپاكیتان لە نیشتمان كردووە. وا بەڵگەنامەكان دەخوێنینەوە، ئاگادارین.

وەكیل[**]: دوكتۆر فوئاد بكەری تاوانی خیانەتی گەورەیە، وەك ئەوەی لەناو داواكەی مندا هاتووە.

سەرۆك.- وادەردەكەوێ كە ماوەیەكی درێژە، ئێوە هەواداری كوردستانێكی سەربەخۆن و یەكبینە كاری بۆ دەكەن. دەمەوێ باوەڕی ئێوە لەبارەی شێمانەی دروستبوونی كوردستانێكی سەربەخۆوە بزانم.

فوئاد بەگ.- لەخۆیەوە بەتەنیا دروست نابێ.

سەرۆك.- كەوابوو ئێوە چ بەڕێوەبەرایەتیەك داوا دەكەن، بەڕێوەبەرایەتیی ئینگلیز؟

فوئاد بەگ.- .....

سەرۆك.- لە نامەكەتدا ئێوە نوسیووتانە: ((ڕۆژانی ئەمڕۆ كە نە شەوەكانی، نە سپێدەكانی پێشبینی هیچ شتێكی باش ناكەن)) مەبەستت لەم پەرەگرافە چییە.

فوئاد بەگ.- بە مەبەستێكی تایبەتی نەمنووسیوە.

عەلی صائیب بەگ.- ئایا ئێوە كوردن؟

فوئاد بەگ.- باوكم كوردە، دایكم خەڵكی دیاربەكرە، لە چەرمەقەوە هاتوون، باوكم زازایە.

عەلی صائیب بەگ.- ئایا زمانی كوردی یان توركی كامیان باشتر دەزانی، بە كام زمانیان قسە دەكەیت و بە كامیان ژیانی خۆتان بەڕێوە دەبەن. ئایا بە كوردی بەرنامەڕێژییەكانی خۆتان دەنووسن؟

[**] وەكیل procureur

فوئاد بەگ.- بە توركی دەیاننووسم و توركیش چاكتر دەزانم.

عەلی صائیب بەگ .- چۆن بانگاشەی كوردبوون دەكەن. لەكاتێكدا ئێوە بە توركی قسە دەكەن و ژیانی خۆتان بە توركی بەڕێوە دەبەن؟

فوئاد بەگ.-ولاتنامەی باوكم هەرچییەك بێت. هەتا ئەگەر ڕەچەڵەكی خۆشم لەبەر چاو نەگرم، چونكە من لەناو ناوەندێكدا دەژیم كە زۆرینەی كوردە. بەرژەوەندییەكانم هاجووتی بەرژەوەندی كوردەكانن.

عەلی صائیب بەگ .- دیاربەكر شارێكی توركییە، ئایا دەشێ بەرژەوەندییەكەی هاوبەرژەوەندی ئەوەی كوردەكان بێت. ئێوە درۆ دەكەن!

فوئاد بەگ.-...

عەلی صائیب بەگ .- بۆچی لێرە یانەیەكی كوردیتان كردۆتەوە. نەك یانەیەكی توركی؟

فوئاد بەگ.-...

وەكیل:- پەرەگرافەكانی ((لەگەڵ فەرمانی كۆمیتەكانی سەربەخۆیی كورددا لە بەغدا و مووسڵ، كە چەند مانگێكە بە جددییەوە لەوەتای كار دەكەن)) و ((پرسی كورد، ئەوەی كە تا ئێستە گاڵتەی پێدەكەن)) كە لەناو نامەكەتدا هەن، مەبەستتان چییە؟

فوئاد بەگ.- مەبەستم لەوە ئەوەیە وەڵامی ئەو پەندە توركییە بدەمەوە كە دەڵێ: ((لە هەرجێیەك سەرەنێزەی تورك هەبێ، پرسی كورد بوونی نییە)).

بڕیارنامەی لە سێدارەدانی فوئاد بەگ

تاوانبار، دكتۆر فوئاد، كوڕی حاجی ئیبراهیم، بەوەی كە وەك پرنسیپێكی سیاسی و ئامانجی ژیانی خۆی بۆ دامەزراندنی

کوردستانێکی سەربەخۆی کردۆتە ئامانج، بەوەی وا ئالیکاریی ئەوانەی کردووە کە کار بۆ دروستکردنی شۆڕشێکی چەکدار دەکەن دژ بە یەکێتیی سیاسیی تورکیا و حکوومەتی تورکیا، تاوانبارییەکەی دووپاتکراوەتەوە، بە گوێرەی باوەڕی بێگومانیی بەردەستکەوتوو، دکتۆر فوئاد بە ئامادەبوونی خۆی و بە تێکڕایی بڕیاری لەسێدارەدانی بۆ درا.

تاوانبار دوودڵە لە خوێندنەوەی بڕیارنامەکە و دواتر ئەم وتە کورتەی سەرۆکی بەدوادا هات:

ئێوە ژیانی خۆتان، عەقڵی خۆتان، چالاکیی خۆتان بۆ دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆ تەرخان کردووە. ئێوە و ئیدیالی ئێوە، سۆنگەی مەرگی زۆر بێگوناهان بوون. چونکە ئێوە عاقڵن، ئەنجامی کارەکانی خۆتان هەڵبگرنەوە.

**
*

١٤ی ئایاری ١٩٢٥

لە پرۆسەی دادگاییکردنی کەمال فەوزی بەگ-وە

بڕیاری تاوانبارکردن:

ناوبراو کەمال فەوزی، خەڵکی بتلیس، ناونیشان نادیار و ئێستەکە لە زیندانیی ئیحتیاتیدایە، ئەندامی کۆمیتەی کوردیی سەربەخۆیی، تاوانبار کراوە بەوەی دەستی تێکەڵا و کردوە لەگەڵ چەند شێخێکدا کە چەکیان هەڵگرتووە بۆ سەربەخۆیی کوردستان، تاوانبارە بەوەی کە بەردەوام هۆزە گوێڕایەڵەکانی بۆ شۆڕش هانداوە.

دەبێ ئەو برووسکە شیفرەییەی ماریشال فەوزی پاشا لەمبارەیەوە بخوێنرێتەوە:

((دادگەی گەورەی سەربازیی بەرەی (جەنگ) بڕیاری دا بە زیندانیکردنی ئیحتیاتی ناوبراو بە کەمال فەوزی بتلیسی، ئەندامی کۆمیتەی کوردیی زاخۆ[*]، تا بیاتە بەردەم دادگەی ئیستقلال، کە ئێستە لە تەرابزۆندایە و داوا کراوە هەروەها سەرکردایەتیی بەرەی جزیرە داوایکراوە بنێردێتە دیاربەکر، بەگوێرەی بوونی ئەو بەڵگانەی کە تاوانبارییەکەی دەسەلمێنن.

پاشان تێلێگرامی شیفرەیی سولەیمان صەبری بەگ، کۆمیسێری سنوور خوێنرایەوە.

((بەوەی کە لە لایەن سەرکردایەتی فەیلەقەوە، چاودێری چوونی کەمال فەوزی بۆ ئاواییەکانی کایای مەلازگەرد کرابوو و کە لە کۆنستانتینۆپلەوە بەو پەیامە نێردرابوو تا پڕۆپاگەندە دژی حکوومەت بکات بە قازانجی سەربەخۆیی کورد...))

کەمال فەوزی بەگ.- من بە عەبدولڕەحمان ئاغا-م گوت خەلیفە خراوەتە زیندان و میرنشینەکە تەریک کراوە و هەموو شتێکی لەبەریەک هەڵوەشاوەتەوە

سەرۆک.- ئێ ئەوجا پاشان ئێوە پێتان گوت، دەبێ دەوڵەتی کوردستان دروست بکرێ.

کەمال فەوزی بەگ.-....

**
*

---

[*] Zaho

١٩ی ئایاری ١٩٢٥

موحاکمەکردنی سەید عەبدولقادر و هاوڕێکانی

عەلی صائیب بەگ.- ئەندامەکانی یانەی کوردی کە ناوەکانیان لە تۆماردا نووسراوە کێیان لەگەڵ سەربەخۆییدا و کێیان لەگەڵ ئۆتۆنۆمیدا بوون.

سەیید محەمەد[1].- لە یانەی کوردی: ئەمین عالی بەدرخان، خەلیل ڕامی بەدرخان، کامەران بەدرخان، مەولان زادە ڕەفعەت، کەمال فەوزی، شاکر محەمەد لەگەڵ سەربەخۆییدا بوون. باوکم و سەیید شەفیق، لەگەڵ ئۆتۆنۆمیدا بوون.

ئێمە ئەو کۆدانەمان بەکار ئەهێنا کە ئامادەمان کردبوون بۆ یانە کوردییەکانی وا لە هەرێمە ڕۆژهەڵاتییەکاندا دامەزرابوون. کوڕەکەی شێخ سەعید، عەلی ڕەزا، ڕۆژی ١٢ی کانوونی یەکەم هاتە لای ئێمە و شەو لامان مایەوە. سکرتێری یانە، زەینەددین عابدین ئاڵای داهێنا. ئاڵای عوسمانی داگیرا، ئێمە ئاڵای کوردیمان هەڵدا تا وەك خۆر بدرەوشێتەوە. ئەوەیان پێشبینی بوو. ئەمین عالی بەدرخان بە ئاشکرا دنەی شۆڕشی دەدا و دەیوت لەگەڵ ئەرمەنییەکاندا دەوڵەتێك دروست دەکەین.

***

٢٠ی ئایاری ١٩٢٥

پەرلەمەنتاری ئورفە

بە ناسیۆنالیزمی کورد تاوانبار دەکرێ

گەواهی دانی سەرنج ڕاکێشەری سەرۆکی شارەوانی ئورفە:

---

[1] کوڕی سەیید عەبدولقادرە

موفید بەگ (ئەندام). – مستەفا ئەفەندی.– کە هەر ئێستە ڕاپۆرتەکە خوێندرایەوە– شەیحان زادە مستەفا ئەفەندی و هاوڕێکانی ئورفە و سیرۆژ، کۆبوونەوەیەکیان لە حەڵەب کردووە و لەم کۆبوونەوەیەدا، گفتوگۆیان لەبارەی بەشداری ئەم قەزایانەیانەوە لە شۆڕشی کورد و بڵاوکردنەوەی شۆڕشدا کردووە. من ڕووی دەم دەکەمە ئێوە سەرۆکی شارەوانیی ئورفە، بەو پێیەی کە ئێوە هاونیشتمانییێکی باش، پیاوێکی ڕووناکبین، داوا لە ئێوە دەکەم چی لەمبارەیەوە دەزانن.

مستەفا کەمال ئەفەندی.– من زۆر دژی بزووتنەوەی کورد خەباتم کردووە. ئەو ڕاپۆرتانەی کە من دەڵێم، لە ئەنقەرە نووسراون و زۆر تایبەتن بە پرسی کورد. بەڵام من هیچم لەبارەی ئەم کۆبوونەوەیەوە نەبیستووە کە ئێوە باسی دەکەن.

داواکار: دەکرێ پێمان بڵێن چیتان لەبارەی پرسی کوردەوە نووسیوە؟

مستەفا ئەفەندی.– بە هیچ شێوەیەک ناتوانم ئەوە بڵێم کە کێ تاوانبار دەکەم وەکوو سەرۆک، داوای لێبووردن دەکەم. داوا لە ئەنقەرە بکەن.

عەلی صائیب بەگ: بۆچی دوودڵیت و بەڕاشکاوی وەڵامی پرسیارەکانی دادسەرای گشتی نادەیتەوە؟

مستەفا کەمال ئەفەندی– دەترسم.

عەلی صائیب بەگ: نهێنی و ترس بە هیچ شێوەیەک لەبەردەم دادگەی ئیستقلالدا لەئارادا نین ئەم دادگەیە، دادگەیەکی شەرعی، سیاسی و نیشتمانییە. لێرە تەنها لە خوا و لە ویژدانی خۆت بترسە.

مستەفا کەمال ئەفەندی- ئەو کەسەی کە چەندین ساڵە لەپێناوی ناسیۆنالیزمی کورد کار دەکات، عەلی ئەفەندی سوێرکی، ئەندام پەرلەمانی ئێستەی ئورفەیە. من فەرمانی ئەوەم بۆ هات کە لە ئۆرفە چاودێریی بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کورد بکەم و ئەنقەرە لە سەرۆکەکانی ئەم بزووتنەوەیە ئاگادار بکەمەوە. کۆمیتەی ناوەندیم[١٨] کۆکردەوە و لەسایەی چاودێریی وردی ئێمەوە، توانیمان ئەوە بزانین کەوا عەلی ئەفەندی سەری ناسۆنالیستی کوردە لە ئورفە. من و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی ڕاپۆرتێکمان مۆر کرد و بۆ ئەنقەرەمان بەرز کردەوە. ئێمە هەروەها ئەحمەد تۆفیق بەگ پشمان دەستنیشان کرد. کەچی ڕاپۆرتەکە هیچ وەڵامێکی نەبوو. دوای دوو مانگ، ئەو کەسە بە ئاشکرا پڕۆپاگەندەی کوردیی بڵاو دەکردەوە. ئێمە داوامان کرد لە وڵات دوور بخرێتەوە. ئێمە نووسیمان ئەو دەیەوێ حکوومەتێکی زازا لێرە دروست بکات. ئەوە تەنها دوای هەڵبژاردنی بوو بە وەك ئەندام پەرلەمان کە خۆی بەدیار خست. کاتی هەڵبژاردنی شارەوانی، لیستێکی لە دەست بوو و بەناو هەڵبژێرەکاندا دەسووڕایەوە و دنەی دەدان کورد هەڵبژێرن و هاواری بۆ دەکردن: فەرمانکاری کورد هەڵبژێرن، ئەوانەی کە مشووری ئەوەیانە حکوومەت بگرنە دەست. هیچ بایەخێك بە تورکەکان مەدەن، بەمزوانە دەوڵەتی کوردی دادەمەزرێ.

***

---

[١٨] کۆمیتەی ناوەندی پارتی کەمالیست لە ئورفە

٢٥ی ئایاری ١٩٢٥

(لە نێردراوی تایبەتیمانەوە لە دیاربەکر)

دادگەی ئیستیقلال ئەمڕۆ دەست بە پرۆسێسی دادگاییکردنی چەند سەرەڕۆیەک دەکات کە چەندین ساڵە بە ناهەق کار بۆ دابەشکردنی نیشتمان و دامەزراندنی کوردستان دەکەن و توانیویانە پۆستی بەرز لەناو وڵاتدا بگرنە دەست.

سەرۆک.- قسە بۆ دادسەرای گشتییە.

وەکیل:- تاوانباران ئامادەبوو بریتیین لە سەیید عەبدولقادر، محەمەدی کوڕی، "نافیز"ی، یەکێک لە سەرۆک هۆزەکانی خۆشناو، عەبدوڵڵا سەعدی ئەفەندی، کەمال فەوزی بەتلیسی کە حالەتەکەی بەشێوەیەکی پارچەیی لێی کۆڵراوەتەوە، ئەوانە هەموویان بەوە تاوانبارن کە دروستکار و *دامەزرێنەری ئەو شۆڕشانەن* کە وا ئاسایشی هەرێمە ڕۆژهەڵاتییەکانیی وڵاتیان تێکداوە و پارچەپارچەبوونی وڵاتیان کردۆتە ئارمانج. خیانەتەکانیان بە چەند وشەیەک دەردەبڕم و قسەیان لەسەر دەکەم.

ڕاستە سەیید عەبدولقادر ئەفەندی ئەم ماوانەی دوایی زۆر کەم دەرکەوتووە، بەڵام بۆ زامنکردنی سەرکەوتنی شۆڕش کاری بۆ ئەوە کردووە پاراستنی هێزێکی بێگانە بۆ خۆی بیاتەوە و بتوانێ کوڕەکەی و عەبدوڵڵا سەعدی ئەفەندی* دابمەزرێنێ.

نافیز ئەفەندی، مانگێک بەر لە شۆڕش لە کۆنستانتینۆپلەوە هاتووە پێوەندیی پێیانەوە کردووە و بە هەموو توانایەکییەوە بۆ هەمان مەبەست هاریکاریی کردوون.

---

* Abdallah Saadı effendi

عەلی ڕەزا کوڕی شێخ سەعید بە گەیشتنی بۆ کۆنستانتینۆپل، پێوەندیی بەو کەسانەوە کردووە کە بە هیچ شێوەیەک ماڵی سەیید عەبدولقادریان جێنەهێشتووە و هەموویشیان بڕیاری ترسناک و خیانەتکارانەیان دابوو کە کێشایەوە بۆ ئەوەی کە بەرئەنجامی تراژیدی بەدەستەوە بدات.

***

٢٩ی ئایاری ١٩٢٥

لەسێدارەدانی سەید عەبدولقادر و هاوڕێیەکانی

کەمال فەوزی، پارێزەر محەمەد تۆفیق ناسراو بە حاجی ئاختی، سەیید عەبدولقادر، سەیید محەمەد، کوڕی سەعدی، خۆجا عەسکەری بەری بەیان بەرامبەر بە مزگەوتی گەورە لە سێدارە دران. خۆجا عەسکەری تا بەرەبەیان گۆرانیی سۆزاویی چڕیوە. ئەوانی دیکە شەویان بە نوێژ و قورئان خوێندنەوە بەڕێ کردووە.

خۆجا ئاختی، کاتی سەرکەوتنی بۆ بەر پەتی سێدارە هاواری کرد: بژی ئیدیالی کورد! بژی کوردستان. ئاپۆرەی خەڵکەکەش کە بەشداری لەسێدارەدانەکە بوون، بە هاوارکردنەوە وەڵامیان دایەوە "بژی کۆمار".

سەیید عەبدولقادر چەند وتەیەکی پچڕپچڕی گوت، وەک: ئێوە بە لەسێدارەدانی من کوردەکان دەوروژێنن.

**
*

٣١ی ئایاری ١٩٢٥

دانپیانانەکانی مێجەر قاسم بەگ

قاسم بەگ.- یووسف زیا. کۆنە ئەندامی پەرلەمان کە ئەم دواییە لەسێدارە درا، ڕەشید بەگ موفتی زادەی مووش، لە وارتۆوە هاتبوون بۆ هەڵمەتی هەڵبژاردن، دوای هەڵوەشاندنەوەی ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانی. سبەینێیەکەی زیا بە منی وت: ((قاسم، سوێندم بۆ بخۆ، چەند شتێکت پێ دەڵێم)). من سوێندم خوارد. زیا ئەوکاتە بە منی گوت نهێنییەکم بۆ ئاشکرا دەکات و درێژەی پێ‌دا: *((کۆمیتەیەکی سەربەخۆیی و ئازادیی کورد پێکهاتووە. تۆ پیاوێکی ڕوناکبیری. تۆ دەبێ بەشداری لەم کۆمیتەیەدا بکەیت)).* وەڵامیم دایەوە بیرۆکەی ئازادی دەمخاتە پێکەنین. ئەو پێی داگرت و تکای کرد و پێی گوتم ((کۆمیتە پشت و پەنای هەیە)). پرسیم ((لە لایەن کێوە؟))، وەڵامی دامەوە ((لە لایەن حکوومەتێکەوە)). دەمویست زیاتری لێ بزانم، ئەو ڕەتی‌کردەوە و وتی ((ئەوانە نهێنیی کۆمیتەن، ناتوانم بیاندرکێنم)). ئەوکاتە پێم گوت ((ئایا ئەوە ڕاستە موسڵمان بە پارەی ئینگلیز بکوژرێ)). پێی وتم ((کە لە کاتی هاتنیدا عەبدولکەریم ئەفەندیی بینیوە، ئەمەی دوایی حەز دەکات من بێمە ناو کۆمیتە، دەچێ ئەم سەرۆک و ئەو سەرۆک هۆز دەبینێ)). من ئامۆژگاریم کرد تەنها خەریکی هەڵمەتی هەڵبژاردن بێت کە بۆ ئەوە هاتووە. چووم بۆ بتلیس. لەسەر کۆنووسێکی-دانیشتن دەست لەپشتدانەکانی یووسف زیا-م تۆمارکرد. بەڵام *سێزدە کەس کە وەک ناسیۆنالیستی کورد ناویان هاتووە. نکوولییان لە ڕاستییەکە کرد. داوای ئاوانبارکردنەکەی من لەسەری، تەنیا کاری نەبوو. ئەو بە سەلامەتی دەرچوو*

یاخیبوون ئامادە کرا. ویستیان ئاین وەکوو رێگەو ئامرازێک بەکار بهێنن. بەڵام ئامانج سەربەخۆیی بوو. من گوێم لێ بوو شێخ سەعید دەیگوت: کوشتنی تورکێک لە کرەی کوشتنی حەفتا گاور چاکترە.

یووسف زیا پێی گوتم کەسایەتیی گرینگ لەناو کۆمیتەکەدا هەن. ۲۰۰۰۰۰۰ لیرەیان هەیە، ۴۰۰۰۰ چەک دەکڕن.

ئامانجی شۆڕش بریتیبوو لەوەی وا لە رێگەی ئایینەوە و بە سوود وەرگرتن لە نەزانیی کورد، بگەنە سەربەخۆیی.

شێخ ئیسماعیل، براکەی عەبدوللەتیف ئەوەیان بۆ دووپات کردەوە کە گوێیان نهێنییەکانی شێخ سەعید بووە، *کە لەگەڵ ئینگلیزەکان پێوەندیی هەیە بۆ دروستکردنی دەوڵەتێکی کوردی.*

**
*

۳ی حوزەیرانی ۱۹۲۵

ئامادەکاری بۆ شۆڕش

دیاربەکر، ۳ی حوزەیران – دەتوانین بەمشێوەیەی خوارەوە ئەنجامی گفتوگۆیەکانی پرۆسەی موحاکەمەی شێخ سەعید و هاوڕێیەکانی کورت بکەینەوە:

ساڵی رابوردوو، کۆمیتەیەکی نهێنی بۆ کاری پێکەوەنانی دەوڵەتێکی کوردی لە هەرێمە رۆژهەڵاتییەکانی ئێمە دروست بوو. کۆمیتە. بە راسپێریی یووسف زیا، کە لەسێدارە درا. شێخ سەعید و بنەماڵەکەی وەکوو ئەندام قەبووڵ کرد.

تێبینی کراوە ئەم شۆڕشە کاری کۆمیتە نهێنییەکانە کە کاریان بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ دەکرد لە ناو هەرێمە ڕۆژهەڵاتییەکانی ئێمە و دەیانەویست ئاین وەکوو قەڵغانێک بەکار بهێنن.

بەڵام شۆڕش بەر لە وادە دیاریکراوەکە تەقییەوە.

**

*

٧ی حوزەیرانی ١٩٢٥

پرۆسەی موحاکەمەی شێخ سەعید

تاوانبار کردن نامەی شێخ سەعید و هاوڕێیەکانی:

من ئەو بەڵگەنامانە بۆ دادگە، هاوپێچ لە خوارەوە، بەرچاو دەخەم کە تایبەتن بە پرۆسەی موحاکەمە شێخ سەعیدی خنس و سی وحەوت هاوڕێکەی، کە یاخیبوون و دەستیان داوەتە چەک، *لە ڕووی ڕواڵەتییەوە بۆ پشتگیریکردنی ئاین بووە، بەڵام لە ڕاستیدا بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ بووە، هتد...*

وەکیل سورەیا بەگ بۆ مورافەعەکردنەکەی دەستی بە قسەکردن کرد:

- هەموو دونیا پێی کراوە کە لە ڕێگەی وەسیلەی جیاجیا شارەزایی لەوەدا پەیدا بکات کە شوڕشێکی چەکداری لەناو بەشێکی دیاریکراو و سنووورداری هەرێمە ڕۆژهەڵاتییەکانی نیشتمانی تورکدا هەڵگیرسا. *هیچ گومانێکیش لەوەدا نییە کە ئەم شۆڕشە بەرهەمی چەندین ساڵ کۆشش و پڕوپاگەندەیە کە وا لە ناوەوە و دەرەوە هەولی بۆ دەدرا وەک ئەوەی لە کرنەی تاوانبارکردنەکەدا نیشان درا. ئەم شۆڕشە دەیویست ئایینی پیرۆزی ئیسلام وەک پەردەیەک بەکار بهێنێ بۆ*

پارچەپارچەکردنی نیشتمان. شۆڕش ئامانجی دابڕانی بەشێکی نیشتمانی تورکیا بوو کە یەک یەکەی تەواو لەیەک جیانەکراوەیە لە بەشەکانی جەستەکەیدا. هەروەها شۆڕش لێکهەڵوەشاندنەوەی یەکپارچەیی و یەکیەتیی نیشتمانیی هتد هتد، لەبەرچاو گرتبوو.

* *
*

لە کۆنووسی وەڵامدانەوەکانی شێخ سەعید

– من لە لایەن نە هیچ کەسێک، نە هیچ پارتێکەوە هان نەدراوم تا شۆڕش بکەم. من بە خۆم شۆڕشم داڕشت و ئامادەم کرد و جێبەجێم کرد و بیرکردنەوەی *خۆم و قەناعەت و ئیدیالی خۆم ڕێبەرم بوون.*

دوای ئاخاوتنەکەم لە پیران بڕیاری جێبەجێکردنیم دا.

عەلی صائیب بەگ.– لە نامەیەکدا کە بۆ موفتیی لجێ نووسراوە، ئێوە باسی خۆشەویستیی تۆڵەسەندنەوە دەکەن.

شێخ سەعید.– من ئەم نامەیەم نەنووسیوە.

عەلی صائیب بەگ[*].– بەڵام ئیمزای ئێوەی بەسەرەوەیە.

شێخ سەعید.– هیچ نازانم.

عەلی صائیب بەگ.– ئایا یووسف زیا، کۆنە ئەندام پەرلەمانی بتلیسی کە لە سێدارە درا، سەری لە ئێوە داوە؟

شێخ سەعید.– بەڵێ. هاتبوو من ببینێ. پێی وتم ئەوان نیازی دروستکردنی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆیان هەیە. من داوام لێکرد کە ئەگەر ئەوان بتوانن ئازووقە دابین بکەن. وەڵامی دامەوە کە

[*] لە تێکستە فەرەنسییەکەدا لێرە نووسراوە عەلی سەعید بەگ Ali Said Bey ، پێم وایە ئەمەی هەڵەی چاپە و ئەوەی ئێمە نووسیومانەتەوە ڕاستەکەیەتی. وەرگێڕ

ئەوان دەچن دەست بەسەر بتلیسدا دادەگرن و ئازووقەی پێویستی تێدایە.

**

*

٩ی حوزەیرانی ١٩٢٥

دانپیانانەکانی مێجەر قاسم بەگ

لوتفی موفید بەگ.- ڕێکخراوی ناوخۆی کۆمیتەی "کورد" کامە بوو؟ و لە چ کەناڵێکەوە پێوەندییەکانی دەرەوە دابین دەکران؟

قاسم بەگ.- من نەگەیشتمە ناو نهێنییە تایبەتییەکانی کۆمیتە. من ئاگام لە هیچ نهێنییەکیان نییە... بەڵام دەتوانم قسەکانی خالید تان بۆ دووبارە بکەمەوە. پار، سێ ئەفسەری خەڵکی سلێمانی، تۆفیق، سالح و ئیسماعیل حەقی لە ئەرزەڕۆم کۆبوونەوە. ئیسماعیل حەقی پشووی وەرگرتبوو و لە دیاربەکرەوە بە بیانووی پشوو وەرگرتنەوە هاتبووە ئەوێ. لەوێشەوە دەچێتە ئورفە و دوای ئەوەی ماوەیەك لەوێ دەمێنێتەوە دەچێتە حەلەب.، لەوێوە نامەیەك دەنووسێ. خالید ئەم نامەیەی نیشانی من دا، تێیدا نوسرابوو: ((من بۆزۆ بەگم بە نەجمەددین بەگ ناساند و داوام لێکرد لەگەڵی بازرگانییەکە بپارێزێ؟. من لێم پرسی بۆزۆ کێیە؟ سەرەتا ڕەتی کردەوە وەڵامم بداتەوە، بەڵام لەسەر پێداگرتنی من ئەوەی بۆ ئاشکرا کردم کە مەبەستی لە بۆزۆ کورد، نەجمەددین فەڕەنسی، نیهاد تورك و سوعاد ئینگلیزە. خالید هەروەها نامەیەکی لە بەغداوە بەدەست گەیشتبوو کە لە لایەن حەریری [حەیدەری]زادە ئیبراهیم نووسرابوو. لەم نامەیەدا نووسرابوو: ((من لەگەڵ سوعاد بەگ باسی ئێوەم کردووە،

پێوەندیی لەگەڵ لقی بازرگانی تاران دەکات. پاشان نووسیبوویان ((ژووری گەورەی بازرگانی. بەڕێوەبەری لقی تاران ڕایدەگەیەنێ کە ئێوە دەناسێ))

مەبەست لە ژووری بازرگانی لەندەن بوو. کۆمیتە بە دڵنیاییەوە لە بتلیس هەبوو، چونکە زیا خۆی لەوێ بوو.

مەزهەر موفید بەگ.- کەوایە شۆڕش دوو ساڵ دەبێ لە خۆئامادەکردندایە. ئامانج چ بوو.

قاسم بەگ.- بەڵێ، ئامانج سەربەخۆیی بوو. بۆ گەیشتن بەم ئامانجەش لە ڕێگەی دیپلۆماتی و ئایینییەوە کاریان بۆ دەکرد، بەڵام ئامانج هەر یەک بوو.

**

*

١٠ی حوزەیرانی ١٩٢٥

چەند ڕاستییکی مێژوویی

لەبەردەم دادگەدا پەردەیان لەسەر هەڵدەدرێتەوە

عەلی صائیب بەگ.- شێخ سەعید ئەفەندی بڕێک لە هاوڕێیەکانی ئێوە دانیان بەوەدا ناوە کە ماوەیەکی درێژ ئامادەکاریتان بۆ شۆڕش کردووە و واتان دانابوو دوای ئەوەی دەبنە سەرداری دیاربەکر! داوای پاراستن لە ئینگلستان بکەن.

شێخ سەعید.- نەخێر، من هیچ شتێک لەو بارەیەوە نازانم.

مێجەر قاسم بەگ.- سەرۆکی بەڕێز ئەگەر ئێوە ئیجازەم بدەن من بە ڕێک و پێکی ئەوەتان بۆ دەگێڕمەوە کە لەبارەی بنچینەکانی شۆڕشەوە دەیزانم.

سەرۆك.– فەرموو قاسم بەگ ئێوە قسە بکەن.

قاسم بەگ.– بەدرخانییەکان و سەیید عەبدولقادر کە ماوەیەکی دووردرێژبوو لە کۆنستانتینۆپل بوون بە هەموو وەسیلەیەك پڕۆپاگەندەی کوردایەتییان دەکرد. بۆ ئەوەی زۆر بە ئاسانی ئیدیالی کوردی بلاو بکەنەوە، عەبدولڕەزاق سەری ڕووسیای دا. لە ئەنجامی پڕۆپاگەندەی شێلگیرانە و هەوڵی بێوچانی ئەم بەڕێزانەدا لە کۆنستانتینۆپل، کۆمیتەیەکی کوردی لەدایك بوو کە ناوی ((جەمعییەتی تەعالیی کورد))[١٩] بوو. سەیید عەبدولقادر وەکوو سەرۆك هەڵبژێردرا. زۆر بە دڵنیاییەوە پێم وایە ئەم کۆمیتەیە لقی لەناو هەرێمەکاندا هەبوو. چالاکیەکانی ئەم کۆمیتەیە لەکاتی شەڕی گەورەدا چەند سستییێکی تێکەوت، بەڵام دوای ئاگربەس بە سوود وەرگرتن لە لاوازی و شکستی نەتەوەی تورك، چالاکییەکانی کۆمیتەکەیان دوو هێندە کرد و لە هەموو لایەکەوە یانەیان دەکردەوە.

هەموو خەڵك، هەتا وەکوو ڕەشە خەڵکی نەخوێندەواریش، زۆر بە توندی ئارەزووی سەربەخۆیی کوردیان هەبوو.

کەسێك بە ناوی شەریف پاشاوە بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە نوێنەری وەفدی کوردییە لە پاریس و بە ناوی نەتەوەی کوردەوە کەوتە گفتوگۆ لەگەڵ هێزە گەورەکاندا. لەگەڵ کردنەوەی ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانیدا ساڵی ١٣٣٦*، من پەرۆزیایی خۆم نارد. *لە من*

---

[١٩] قاسم بەگ لەم زانیاریانەدا کەوتۆتە هەڵەوە، ڕاستیەکەی ئەم جەمعییەتە ناوی (جەمعییەتی تەعاون و تەرەقیی کورد) بوو کە لە ٢ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٠٨ لە ئەستەموول دامەزراوە، وەرگێڕ

* مستەفا کەمال لە مانگی نیسانی ١٩٢٠ هەڵبژاردنێکی ڕێکخست. ئەندامانی ئەم هەڵبژاردنە لە ئەنقەرە کۆبوونەوە و ڕۆژی ٢٣ی نیسانی ١٩٢٠ ئەنجومەنی گەورەی

تووڕەبوون و پێیان وتم: تۆ کە کوردی بۆچی بەلای تورکەکاندا نەشکێیتەوە. لە زاری ڕەشید بەگەوە زانیم کۆمیتەیەک هەیە بە ناوی "کۆمیتەی سەربەخۆیی و ئازادیی کوردستان"ەوە. بە گرووپی پێنج کەسی دەچنە ناوییەوە. هیچ گرووپێک نە گرووپەکەی دیکە و نە کەسەکانی گروپەکەش دەناسێ. ویستیان ناوی منیش بنووسن، بەلام من کە ڕەتکردەوە سوێند بخۆم، منیان پەسند نەکرد. ئەم شۆڕشگێڕانە پشتیان بە هاریکاری و پارەی ئینگلستان بەستبوو. ئەوان لە ٪۸۰ ڕای گشتییان بۆ خۆیان بردبۆوە و کاریان دەکرد بۆ ڕاکێشانی ئەوەی کە مابۆوە.

ئەوەیان کورتکردنەوەیەکی شۆڕشی کورد بوو.

***

۱۵ی حوزەیرانی ۱۹۲۵

لە دادگەی ئیستیقلال لە دیاربەکرەوە

کوڕەزاکەی مستەفای خنس، عەزمی ڕای دەگەیەنێ:

– من پانزە ساڵم، چەکم هەڵگرتووە، بەلام بەشداری شەڕم نەکردووە.

– عەلی، برای قاسم،– ئامانجی شۆڕش بریتیبوو لە سەربەخۆیی کورد. ئەوان ویستیان وەکوو وەسیلەیەک سوود لە ئایین وەربگرن. من هیچی تر نازانم.

***

نیشتمانیی تورک (Türkie Büyük Millet Meclisi) یان دامەزراند. ڕۆژی ۲۹ی نیسان کۆمیتەیەکی تەفتیشی هەڵبژێردرا و ئەم کۆمیتەیە بڕیاری وەرگرت کە پەرلەمانی نوێ حکوومەتی شەرعی و کاتیی وڵاتە و بە تێکڕایی دەنگیش مستەفا کەمال بە سەرۆکی ئەنجومەن هەڵبژێردرا. وەرگێڕ

La Justice Turque

Des clichés du journal « Wakit » turc du 27 Avril 1925.

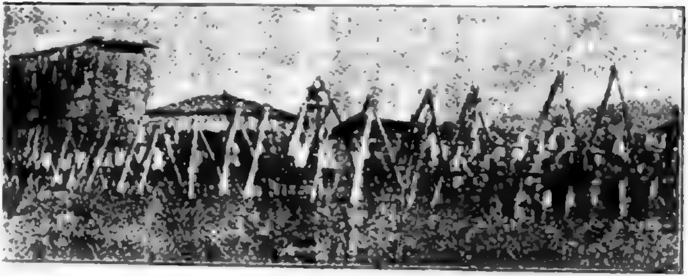

Les traîtres qui, entrant à El Azize, ont versé le sang innocent turc, payent leur crime sur les échafauds devant la caserne. (Wakid)

۲۸ی حوزەیرانی ۱۹۲۵

داواکار داوای سەری

پەنجا و سێ تاوانبار دەکات

وەکیل هەڵدەستێتەوە و دەست بە مورافەعەی خۆی دەکات و بە دەنگە برووسکەئاساکەی خۆی:

- هۆیــەکان و بنــچینەکانی دوایــین شــۆڕش کــە لــە هەرێمــە ڕۆژهەڵاتییەکانی نیشتمانی سەرمەدیی تورکدا هەڵگیرسا، هاوشێوەی ئەوانە بوون کە ڕبوردوویێکی زۆر دوور لە بۆسنیا و هەرزەگۆڤینیا کە لە سێ لاوە بە ڕەگەزی غەیرە تورک و ئاموسڵمان دەورە درابوون، ئەوانەی کە وێڕای برایەتییەکی پێنج سەدە، ئەلبانیەکانیان گەیاندە ئەوەی وا لە دەورانی جەنگی باڵقان لە پشتەوە لە تورکیا بدەن. لە کاتێکــدا تورکیــا هەمیشە ســۆز و خۆشەویــستییەکی گــەورەی بــۆ هاونیشتمانییەکانی هەبوون. ئیدیال و ئامانجێک کە شۆڕشی کوردی لێوە سەرچاوەی گرت، هەمان ئەو ئامانج و ئیدیالە بوون کە سووریا و فەلەستینی دابڕی.

ئــەوە هــەمان تــوخم گــەلن کــە لــە نــاوەوەی وڵات و دەرەوەی وڵات کار ئەدەن و ئەو ڕووداوانەی دوایییا لێکەوتەوە.

ئاخاوتنی سەرۆک بۆ پەنجاوسێ تاونبارکراو بە سزای مەرگ:

برێــک لــە ئێــوە بــە ڕێنمایی خۆپەرستیتان، برێکــی دیکــەتان بــە ئامۆژگاریکردنی بیگانــە و چاوتێبڕینی سیاسی، *بەڵام هــەمووتان لــە یەک خاڵدا یەک دەگرنەوە کە ئەویش بۆ دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆ چوونەتە پێش. ئێــوە لەســەر پــەتی سێدارە نرخــی ماڵــە ڕووخاوەکان، خوێنە ڕژاوەکان ئەدەنەوە.*

لێرەدا ڕادەوستین لەوەی وا زانیاری لە ڕۆژنامەی تورکی "وقت" وەربگرین و ئەو چەند دێرە بەو ڕەوان نووسییەی خۆی پێویستی بە هیچ قسە لەسەر کردنێك نییە.

مێژووی کورد. بە تایبەت مێژووی ئەم چەند ساڵەی دوایی، زۆر بە ڕوونی ئەوە دەسەلمێنن کە نەتەوەی کورد زۆر شێلگیرانە بەرەو ئەو ئیدیالە دەڕوا کە هەموو نەتەوەکانی دیکە وەریانگرتووە و تورکەکان بە قەدەغەکردنی دەربڕینی وشەکانی کورد و کوردستان بەوەی وا بە هەتیوەکان، بەو کچۆڵەی قوربانیانەی کە سەریان بڕیون، بەوانەی بە کوردبوون تاوانبار کراون، دەڵێن تورك، پێیان وایە بەوە پرسی کورد چارەسەر دەکەن.

وێڕای ئەوەی هەموو مێژوو لێرەدا ئەوە دوویات دەکەنەوە کە نیشتمانی ئێمە ناوی کوردستانە؛ کەچی تورکەکان پێ دادەگرن لەسەر ئەوەی کە پێی بڵێن هەرێمەکانی ڕۆژهەڵات، ئەنادۆڵی ڕۆژهەڵات، شەش ویلایەتەکە. کوردەکانیان ماوەیەکی دوورودرێژ هەر بە ناوی گشتی موسڵمان ناو دەبرد، ئێستەش بە تورك ناویان دەبەن.

لە لۆزان کاتی گفتوگۆی پەیماننامەی ئاشتی، عیصمەت پاشا، سەرۆکی وەفدی تورك، درۆیەکی گەورەی کرد، بەوەی وا دوویاتی کردەوە هیچ جیاوازییەك لە نێوان کورد و تورك دا نییە و هەردوکیان لە مافدا یەکسانن. ئێمە عیصمەت پاشا، هەر بە قسەکانی خۆی بە درۆ دەخەینەوە. بۆ ئەمە جارێکی دیکە لە ڕۆژنامەی تورکی "وقت" وەرگیراوی گوتارێکی عیصمەت پاشا وەردەگرین کە عیصمەت پاشا خۆی لە ئەنقەرە، لەبەردەم کۆنگرەی کۆمیتەی پان-تورك (تورك ئۆجاغی)دا پێشکەشی کردووە:

ڕاستیەکەی لە ژمارەی ڕۆژی ٢٧ی نیسانی ١٩٢٥ی ڕۆژنامەی "وقت"دا ئەمە دەخوێنینەوە:

هاوخەباتکارانی ئەندامی کۆمیتەی پان-تورك، ئێوە تەواو شانازی بەوەوە بکەن کە سەر بە نەتەوەی تورکن. نەتەوەی تورك لە سەرووی هەموو نەتەوەیەکی دیکەیە. ئەوەی کە دان بەم سەردەستەییەدا نانێ، لەگەڵ ئێمەدا لەشەڕدا دەبێ.

بۆ ئەوەی ئێمە هاوتا بین لەگەڵ تورکدا، دەبێ ببینە تورك. هەتا بمانەوێ وەك کورد بژین، ئەوا ستەم و مەرگ چاوەڕێمان دەکات. چۆن دەبێ خەیاڵ بکرێ بشێ بکرێینە تورك ! نابێ بەلای کەمییەوە ئەو نەتەوەیە وا دەیەوێ بمانتوێنێتەوە، بە ڕەگەز، بە شارستانی، بە کولتوور و بە ڕۆح لە ئێمە سەرووتر بێت. ئەوە ڕاستە کە سیمای تورك شەش سەدە دەبێ لە سایەی چەرکەس، گرێك، بولگار، سێرب، ئەرمەنی، ولاش*، کورد، عەرەب و جوولەکەوە تەواو بووە. بەلام وێڕای ئەمە، تورك هەرگیز نەیتوانیوە خۆی لە ڕۆحی ئاتیلا**، جەنگیز*** و هۆلاکۆیەکان ڕزگار بکات. ڕوحەکەی وەك خۆی بۆ هەمیشە هەروا دەمێنێتەوە.

چۆن داوا لە کورد دەکەن دان بە ژێردەستەییدا دابنێ بۆ نەتەوەیەکی کۆچەر کە بە جلی دڕاو و کۆچەرییەوە هاتوونەتە سەر ئەو زەوییەی کوردەکان کە شەش هەزار ساڵە تێیدا دەژین. سەهاڵبوونی ئەم زەلیلییە لەبەر چاودا ڕون و ئاشکرایە. تورك بەرامبەر بە ڕەتکردنەوەی شێلگیرانەی کورد بۆ قەبووڵکردنی ئەم

---

* Vlaches
** Attila
*** Djinguize

شەرمەزارییە، بە تایبەت لەوەی وا ساڵی ١٩٢٥ دەستیان کردووە بە قەڵاچۆکردنی سیستماتیکی کوردەکان؛ بۆ گەیشتن بەم مەبەستە دوو ڕێوشـــوێنیان لەبەرچــاو گرتبـــووە: قـــەتڵوعامی ڕاســـتەوخۆ و ڕاگوێزان.

قەتڵوعام چەندین شێوەی جیاواز بەخۆیەوە دەگرێ: حوکمی لەسێدارەدان کە لە دادگە کاتی ئیستیقلال، دادگە عەسکەرییەکان، دادگە ئاساییەکان دەردەچێ ـ وێرانکردنـی شـار و ئاواییـەکان بـە تـۆپ، میترالیـۆز، فڕۆکـەی جـەنگی، لەشکرکێـشیی سـەربازی بـە بیانووی بەرەو ڕووبەڕووبوونەوەی بەرگری.

ڕاگوێزان شێوەیەکی دیکەی قەتڵوعامە. کوردستان بـە سـەرما بەناوبانگە. بەتایبـەت مـاوەی مانگەکانی کانوونی یەکەم، کانوونی دووەم و شوبات سـەرمایەکەی زۆر سەختە. دەرکردنی بەزۆر، لەناو مـاڵ و حـاڵی خۆیانـدا لـە مـاوەی ئـەم مانگانـەدا، هـەزاران خـەڵکی کوردستان هەموو موڵك و ماڵیان دەستی بەسەردا دەگیرێ و بەزۆر بە پێیان پـەڕیوەی گۆشـەیەکی دیکەی تورکیا دەکرێن. ئەگەر ئەمە بە قەتڵوعام دانەنرێ، دەبێ بە چی ناو بنرێ.

حکومـەتی تـورك ئـەم مانگانـەی هەڵبـژاردووە بـۆ ڕاگـوێزانی کوردەکان. بۆ ئەوەی کوردەکان لە بایەزید و دەوروبەری هەڵبقەنێ و پەڕیوەی (سمیرنا)یان بکات. بێگومان هەتا سەدا دەی ئەم پەڕیوانەش ناگەنە سمیرنا.

کچ و ژنـان کـە بـە زینـدوویی لەناو کەلاوەکانی شـار و ئاواییـە بۆمباردومانکراوەکانـدا مابوونـەوە، کۆکرانـەوە و بـە کۆمـەڵ بردرانـە شـارە تورکییـەکان بـۆ بەشـینەوەیان بەسـەر بـەگزادە و کارمەنـدە تورکەکانـدا. لـە دەوروبـەری بایەزیـد، ٢٠٠٠ ژن، منـداڵ و پیرەمێـرد

لەناو کادێن و پەناگەکانی ژێر زەوی گیریان خواردبوو، بە زیندوویی ژێر خاك نران. لە باکووری گۆلی وان پیاوەکانی بیست و حەوت بنەماڵە کە رایان کردبوو؛ ژن و منداڵەکانیان لە لایەن تورکەکان سەربڕان. سەری بڕاویان خرابوونە سەر ئەسپ و بۆ ماوەی شەش ڕۆژ لە ئەرجیش، لە عادل جەواز و ئاواییەکانی دیکە دەیانسوڕاندنەوە و بۆ چاوترساندن نیشانی خەڵکیان دەدا. لە چەپەقچوور، هەژدە کچی کورد، ئەوانەی کە نەیانهێشتبوو ئەفسەرانی تورك تێر بکەن، بەزۆر دەستدرێژییان کرایە سەر و پاشان درانە دەست ئەو سەربازانەی کە هەوەسی حەیوانیان پێ تێردەکردن و لەناو ئەم چیایانە بە تەنیا بەجێیان هێشتن. بەشێکی ئەم بەدبەختانە گوللەباران کران، هەندێکی تریان فڕێدرانە ناو ڕووبارەکان و هەندێکی دیکە لەناو ئەم موعاناتە لەناوچوون. یەکێك لەوانە کە لە لایەن کوردەکانەوە ڕزگارکرابوو و توانرا بگاتە سوریا، لەوێ بە تێلەشکاوی و تێکچوو دەژی و شایەدحاڵی بەدبەختانەی ئەم تراژیدیایە. زازاییەکان کە بەشێکی چالاکی شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ بوون، لەوساتەوە تورکەکان بەتایبەتی تۆڵەیان لێ دەسەنن ەوە.

سێ ساڵ دوای شۆڕش، چەند مانگێك بەر لە ئێستە، حکوومەتی تورك کاتێك بەوەی زانی ٢٥٠ زازا، ژن و پیاو لە دیاربەکر وەك کرێکار و خزمەتکار بە بێوەیی کار دەکەن؛ کۆیکردنەوە، بە گرووپ بۆ دەرەوەی شاری بردن و بێبەزەییانە گوللەبارانی کردن.

تورکەکان بەرامبەر بە کوردەکان زۆر وەحشیگەرانەتر ئەو ستەمکارییە دەنوێنن کە کاتی جەنگ بەرامبەر بە ئەرمەنییەکان پیادەیان کرد. ئێمە تەنها داوای چەند کۆمسیۆنێکی بەدواداچوون دەکەین کە نوێنەرایەتی کۆمەڵە خێرخوازییەکانی ئەورووپا و ئەمریکا

بن و بچن سەیری ئەو ڕەوشە نەسەقبار و تراژیدیانەیان بکات کە پاشماوەی نەتەوەی ئێمەی تێدا دەژی لەو هەرێمە تورکیانەی وا بۆیان ڕاگوێزراونەتەوە و ئەوەی دەیبینن بە هەموو جیهانی ڕابگەیەنن.

ئەگەر تورکەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن، ئەوان ویژدانیان ئارام و دەستیان خاوێنە، نابێ ڕێگە لە سەفەری ئەم کۆمیسیۆنانە بگرن.

ئەو داوایانەی کە چەندین جار پێشکەش بە کۆمەڵەی گەلان کراون، بە بێدەنگییەکی پەردەپۆشکراو پێشوازییان لێکراوە. تورکەکان وزەیەکی زۆر خەرج دەکەن بۆ ئەوەی ئەو قەسابخانە تۆقێنەرە کە بەسەر سەرپاکی نەتەوەیەکیدا جێبەجێی دەکەن، لەبەرچاوی جیهانی بشارنەوە. نیشتمانی جوانی ئێمە خەریکە دەبێتە مشتێك لە وێرانی.

نەتەوەی ئێمە لەسەر هەقی خۆی بەهێزە، لەسەر هەقانیەتی پرسەکەی. بەرامبەر بە تۆقین و دەستدرێژییەکانی تورك بەرگری لە خۆی دەکات و بە گەورەترین وزە بەرەنگاری دەکات. ئەگەر ئێمە دەمانەوێ ئەو ڕاستیانە بگەیەنینە دونیای شارستانیخوازان، ئەمە لە بەرژەوەندی ئەویش دایە. بە ڕووناکیی ئەم ڕاستیانەدا، دونیای شارستانی لەگەڵ زیاتر وریایی و زیاتر دادوەریدا دەتوانێ هەڵسوکەوتەکانی خۆی لە دژی تورکیا دیاری بکات. ئەوەی جێگەی گومان نییە ئەوەیە کە ئەو ئاگرەی وا تورکەکان لەم گۆشەیەی جیهاندا دایانگیرساندووە، بە ئاسانی ناکوژێتەوە تا وەکوو نەتەوەکان گوێی پێنەدەن

ئەگەر کۆمەڵەی گەلان دەیەوێ شەرافەتمەندانە ئەم ناوە هەڵبگرێ، نابێ بە هیچ شێوەیەك بەرامبەر بە قەتڵوعامی نەتەوەیەکی

وەکوو ئێمە بێدەنگ بێت. چونکە، ئەگەر کۆمەڵەی گەلان هەر سوورە لەسەر ئەوەی ئەم بێدەنگییە شەرمهێنە قەبووڵ بکات، ئەوا ئێمە هەقی ئەوەمان دەبێ کە هەر تەنها وەك "کۆمەڵەی دەوڵەتان" تێی بڕوانین کە تەنها خزمەتی بەرژەوەندی بەهێزەکان دەکات. ئەو کۆمەڵەیەی گەلان ئەو پەیمانە پیرۆزەمان وەبیردەهێنێتەوە کە سەدەکانی ڕابووردوو لە نێوان بەهێزەکاندا دەبەسترا بۆ پەل وپۆکردنی بێهێزەکان و ڕێگە لێگرتنیان لە هەموو هەڵوێستێکدا و بێدەنگکردنیان.

ئایا جیهانی شارستانی بەردەوام دەبێ لەوەی تا کۆتایی چاو لەو قەتڵوعامە بێڕەحمانە و وەحشیگەرانەیەی نەتەوەیەکی پێنج ملوێن کەسی بچووچێنی تا وەك ئاژەڵی زیانبەخش قەلاچۆ دەکرێن. ئایا ویژدانی یاخی نابێ و بەرامبەر بەو تاوانەی دەورانی مرۆڤایەتی بێزی نایەتەوە؟ هێزە گەورەکان کە بۆ ماوەی چوار ساڵ جەنگان و بە دەنگی بەرز بانگی پاراستنی ماف نەتەوە بێهێز و چەوساوەکانیان دەکرد و هەزاران ڕۆڵەی خۆیان بۆ ئەم بەرگرییە کردە قوربانی، ئاکرێ- بەلای کەمییەوە لەبەر ڕێزگرتن و بۆ وەفاداریی بۆ ئەو خوێنەی کە بەخشندانە ڕژا- درێژە بە ڕێپێدانی ئەم قەتڵوعامە نەدەن کە وەك دەورانی قەتڵوعامی ئەرمەنییەکان، بە سەدان، بە هەزاران مرۆ، ژن، پیرەمێرد و منداڵ بە دەقیقەیەك لەناو چوون.

بە سەدان کچ دوای ئەوەی بە شێوەیەکی وەحشییانە دەستدرێژییان کرایە سەر، بە زەبری سەرەنێزە سکیان هەڵدڕا. گرووپێکی دیکە بەرەو ئەنقەرە نێردران و فڕێدرانە ناو لەوەڕگەکان بۆ ژێردەستی کارمەند، ئەندام پەرلەمان و ئەفسەرانی تورك. ئێمە خەریکی ڕیزبەندکردنی بەڵگەنامەکانی ئەم قەتڵوعام و زەبرو

زەنگەین لەوەتای دەستپێکردنیانەوە تا ڕۆژی ئەمڕۆ و بەرە بەرە بلاویان دەکەینەوە.

بە ڕێنیشاندەریی ئەم هەموو ڕووداوانە، بە ئیلهام وەرگرتن لەم تۆقینە. نیشتمانپەروەرانی کورد ٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٧ لە کۆنگرەیەکدا کۆبوونەوە و گفتۆگۆ و تاووتوێی ئەو هەنگاوانەیان کرد کە دەبێ بگیرێنە بەر بەرامبەر بە تاوانی قەلاچۆکردنی ڕەگەزەکەیان و کۆمیتەی (خۆیبوون)یان پێکەوەهێنا.

کۆمیتەی خۆیبون نوماینەدەی بەوەفا و ڕاستگۆی نەتەوەی کوردە و شێلگیرانە بڕیاری داوە بەرامبەر بە هەموو بە ئاستەنگەکان خەبات بکات. کۆمیتەی (خۆیبوون) نوێنەری توانا و هێزی ویستی کوردە، پەیمانێکی نیشتمانیی پەیڕەو کردووەوە سوێندی خواردووە بە هەر نرخێك بێ بیهێنێتە جێ.

پەیمانی نیشتمانیی کورد بریتییە لە سوێندی خەبات تا دواین کورد و دواین گوللە بۆ ئازادیی خاکی نەتەوەیی کورد کە لە هەزاران ساڵەوە تاقە خاوەنی نەتەوەی کوردە" دڵنیاکردنەوەی نەتەوەی کوردە لەسەر خاکی نیشتمان و هەقی ژیانێکی ئازاد، بەختەوەر و سەربەخۆ. پرەنسیپی بنچینەیی کۆمیتەی خۆیبوون بریتییە لە ڕێزگرتنی هاوسێیەکانی و ڕێزلێگرتنی لە لایەن هاوسێیەکانییەوە.

ئێمە نە هیچ چاوتێبڕین، نە بانگەشەمان دژی ئەو نەتەوانە نییە کە لەودیوو ناو سنوورەکانی ئێمەدا دەژین.

ئێمە دەمانەوێ خاکی نیشتمان لەژێر پۆستاڵی تورك ڕزگار بکەین، وەکوو مرۆڤ تێیدا بە ئاشتی بژین و تەنها چاومان لە پێشکەوتن و شارستانی بێت و حکوومەتێکی نیشتمانیی تێدا دروست بکەین. ئەوە نەتەوەی کوردە کە بەردەوام دەبێ لەوەی وا

بەتەنها لەژێر دەسەڵاتی تێکدەرانە و بەربەریستانەی تورکدا بەرگری بکات" بۆچی بێبەش بین لە ماف پێکەوەنانی بەڕێوەبەرایەتێکی نیشتمانیی، دوور لە هەموو دەست تێوەردانێکی تورك، لەسەر ئەو خاکەی کە زۆرینەیەکی هاوڕەگەز و زیاتر لە زۆرینەی ڕەها پێکدەهێنین. ئێمە تەنها ڕقمان لە ستەمگەریی تورکە. ئەم مافە، مافێکی پیرۆز و ناسراوی هەموو نەتەوەکانە کە لەوەتای دەورانی هەرە کۆنەوە، ماف ئەوەی ڕێگە نەدەی کۆیلە بکرێی، بکوژرێی، قەدەغە بکرێ. ئێمە دووبارەی دەکەینەوە کە ڕێگەی خەبات سەخت و خوێناوی دەبێ، بەڵام ئەم خەباتە تەنها بە دوایین گوللە و دوایین کورد کۆتایی دێت.

تەواو

بەڵگەنامە
و
ئەلبووم

خویبون

جفاتا ولاتێ کوردا

نظامنامهٔ عمومی

وپیان [illegible]

نیزامنامەی گشتیی و پەیماننامەی ناوەخۆیی
کۆمەڵەی خۆیبوون

Hariciye İstihbaratı :

I. Muhalifler
II. Hoybun nizamnamesi

Mahrem ve
hizmete mahsustur

1993 AD 164

Hariciye Vekâleti Matbaası

نیزامنامەی خۆیبوون بە تورکی

Taşnak-Hoybun

TÜRK TARIH KURUMU
KÜTÜPHANESI

ANKARA

1931

T. O. Matbaası

ناميلكەى تاشناق-خۆيبوون

THE CASE OF KURDISTAN AGAINST TURKEY

FLAG OF KURDISTAN

BY AUTHORITY OF

HOYBOON

SUPREME COUNCIL OF THE KURDISH GOVERNMENT

بلاوكراوەى ژمارە ١ى خۆيبوون بە ئينگليزى

PUBLICATION

DE LA

LIGUE NATIONALE KURDE

HOYBOUN

No 2

LES MASSACRES KURDES EN TURQUIE

LE CAIRE

IMP. PAUL BARBEY

1928

بڵاوكراوەی ژمارە ٢ی خۆیبوون بە فەرەنسی

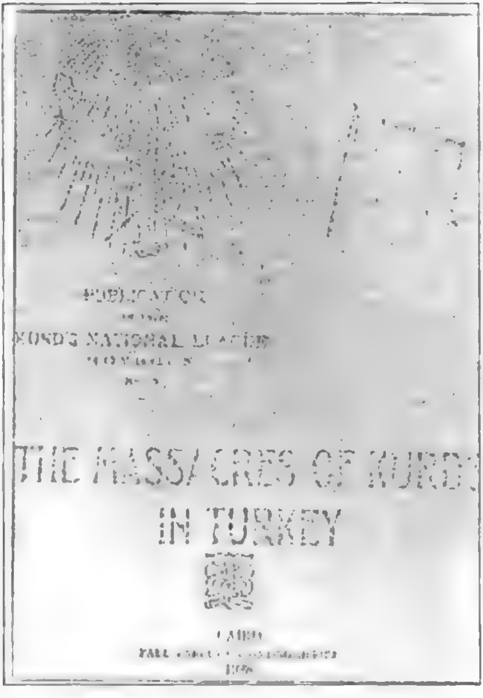

بڵاوکراوەی ژمارە ٢ (؟) خۆیبوون بە ئینگلیزی

بلاوکراوەی ژمارە ١ (!) کە بە تورکییە
تا ئێستە دیار نییە

جمعية خويبون الكردية الوطنية

« النشرة الخامسة »

القضية الكردية

ماضي الكرد وحاضرهم

احسان نوري باشا القائد العام للقوات الكردية الوطنية

مع بعض رجاله

للدكتور بله چ شيركوه

١٣٤٩ – ١٩٣٠

مطبعة السعادة بجوار محافظة مصر

بلاوكراوەی ژمارە ٥ی خۆیبوون بە عەرەبی

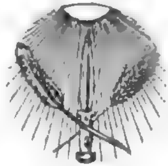

PUBLICATION
de la
LIGUE NATIONALE KURDE
HOYBOUN
No 6

LA

QUESTION KURDE

ses origines et ses causes

par

Le Docteur BLETCH CHIRGUH

IHSAN NOURI PACHA
Généralissime des forces nationales kurdes.

LE CAIRE
IMPRIMERIE PAUL BARBEY
1930

بلاوکراوەی ژمارە ٦ی خۆیبوون بە فەرەنسی

Celadet Alî Bedirxan
(Herekol Azîzan)

DE LA QUESTION KURDE

LA LOI DE DÉPORTATION ET DE DISPERSION DES KURDES

avesta

بلاوكراوەی ژمارە ٧ یان ٨ی خۆیبوون بە فرەنسی

النشرة الثامنة

لجمعية خويبون الوطنية الكردية

الـكرد

ازاء العفو العام التركي

سنة ١٩٢٣

بلاوكراوەی ژمارە ٨ی خۆیبوون بە عەرەبی و بە تورکی

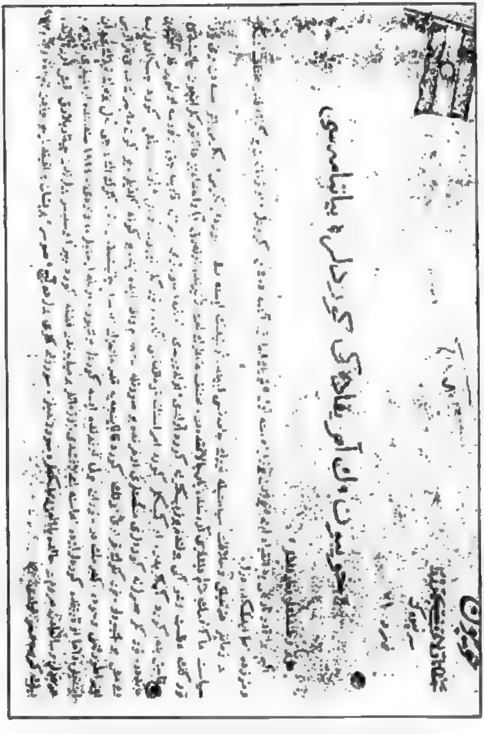

بەیاننامەی خۆزبیوون بۆ کوردەکانی ئەمریکا بە تورکی

PRINCE EMIN BEDR KHAN

Founder of Kurdish Progressive League in 1908, first political organization, and of Kurdish Social League (1918), a cultural and philanthropic organization

ئەمین عالی بەدرخان

(١٨٥١ - ١٩٢٦)

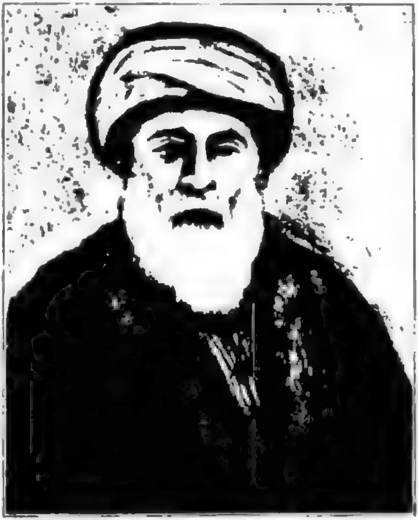

SHEIK SAID OF PIRAN

He led the Kurdish Revolution of 1925. His immediate command was cut off from the main force and he fell into the hands of the Turks, and was hanged.

His last words were [illegible]

شێخ سەعیدی پیران

(١٩٢٥-١٨٦٥)

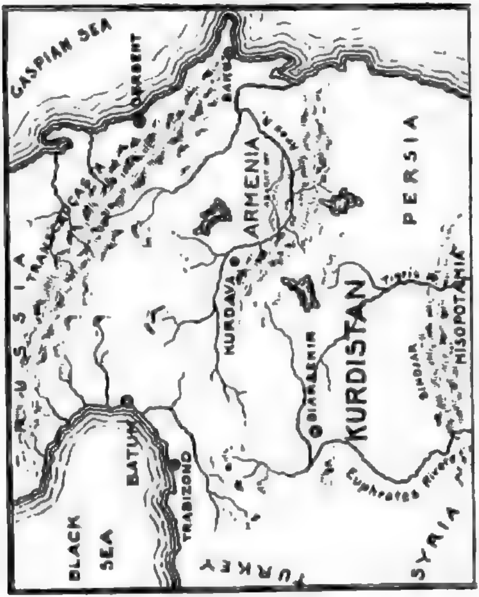

نەخشەی وڵاتی کوردستان و ئەرمینیا

سەرچاوە: Sureya Bédir Khan, *The Case of Kurdistan against Turkey*, 1928

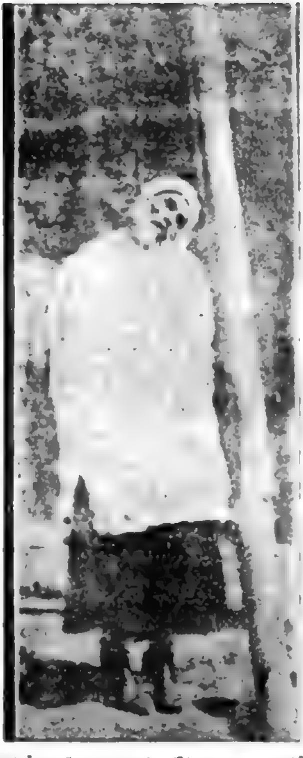

شێخ سەعید عەبدولقادر لەبەردەم پەتی سێدارەدا

Dr. Fuad

A Kurdish patriot, participated in the Revolution of 1925 and hanged by Turks

دوکتۆر فوئاد

سالی ١٩٢٥ لە سێدارە در

HASSAN HAIRI

Deputy of Dersim in Turkish Parliament, a leader of Kurdish Revolution, hanged in 1925 by Turks.

حەسەن خەیری

ئەندام پەرلەمانی دێرسیم، سالی ١٩٢٥ لە سێدارە درا

بیۆگرافیا

• ئیحسان نووری پاشا (ژێنێراڵ) (بتلیس ١٨٩٢- تاران ٢٥ی ئاداری ١٩٧٦). ژێنێـراڵ و پیـاوی سیاسیی کـورد، دەرچووی ئـەکادیمیای سـەربازی ئەسـتەمبووڵ و ژێنێراڵـی سـوپای عوسمـانی بـوو و لـە بـەرەکانی یەمـەن و ئـەلبانیا و ڕووسـیا و یۆنـان شـەڕی کـردووە بەشـداری جـەنگی سـەربەخۆیی تورکیـاش بـووە و سـاڵی ١٩٢٤ پێوەندییـەکانی لەگەڵ تورکدا بڕیوە و پێوەنـدیی بـە هێـزی کـوردەوە کردووە. ساڵی ١٩٢٧ لە لوبنان سەرکردایەتیی (خۆیبوون)ی کردووە. یـەکێك لـە کۆڵەگـە سـەرەکییەکانی شۆڕشـی چیای ئـارارات (١٩٣٠- ١٩٣٢) بووە و دوای تێکشکانی شـۆڕش پـەڕیوەی تـاران بـووە و و ماوەی چل ساڵی ژیانی ئاوارەیی لە تاران بەسەر بردووە.

***

•ئـەکرەم جـەمیل پاشـا (دیاربـەکر ١٨٩١-دیمەشـق ١٩٧٤). پیـاوی سیاسیی کورد بووە. دوای تەواوکردنی خوێندنی ئامادەیی چووەتە ئەستەمووڵ و دواتر دوای تەواوکردنی خوێندن لە ئەستەمووڵ ساڵی ١٩١٢ بە ئامۆژگاریی باوك و دایکی چووەتە لۆزان بۆ تـەواوکردنی خوێنـدنی بـەرز و لـەوێ لقـی کۆمەڵـەی هێڤیـی قوتابیـانی کـوردی دامەزرانـدوە. لەگـەڵ دەسـتپێکی یەکـەم جـەنگی جیهانییـدا ئیمپراتۆریـای عوسمـانی بـانگی هـەموو قوتابیەکانی کردووەتـەوە لـە دەرەوە، ئەکرەم گەڕاوەتەوە بۆ وڵات. ساڵی ١٩١٦ ڕەوانـەی دیاربەکر کـراوە و لـەوێ (جەمعییـەتی کوردسـتان)ی دامەزرانـدوە، بـەڵام ئـەم جەمعییەتـە قەدەغـە کراوە و چووەتەوە بۆ ئەستەمووڵ و بەشـداری دامەزرانـدنی جەمعییـەتی تـەعالیی کوردسـتان بـووە و هاریکـاریی گۆواری (ژین)ی کردووە. زستانی ١٩٢٢ گیراوە و ڕەوانـەی زینـدانی دیاربـەکر دەکـرێ، دواتـر ئـازاد بـووە و سـەروبەندی شۆڕشـی ١٩٢٥

جارێکی دیکە گیراوە و ڕەوانەی زیندانی قستەمونی کراوە. دوای سێ ساڵ ئازاد بووە. ساڵی ١٩٢٩ ڕای کردووەتە شام و لە حەڵەب نیشتەجێ بووە و بەشداریی لە خۆیبوندا کردووە. ساڵی ١٩٤٧ تا ڕۆژی مردنی لەگەڵ منداڵەکانی لە دیمەشق دانیشتووە.

***

• تۆماس ودرۆ ویلسن (ڤێرجینیا ١٨٥٦/١٢/٢٨- واشنگتۆن ١٩٢٤/٠٢/٠٣). خوێندنی یاسای تەواو کردووە و لە چەندین دامەزراودا وەکو مامۆستای زانستە سیاسییەکان کاری کردووە. بۆ ماوەی ١٩١٢ تا ١٩٢١ سەرکۆماری ئەمریکا بووە. ساڵی ١٩١٧ ئەمریکا هاتە ناو جەنگەوە و ساڵی ١٩١٨ لە کۆتایی جەنگدا ڕۆڵێکی گەورەی بینی لە جەنگدا و دواتر بەشداریی کۆنگرەی ئاشتیی (ڤێرسای) بوو و پێشنیاری دروستکردنی کۆمەڵەی گەلانی کرد.

***

• جەلادەت بەدرخان (١٨٩٣سووریا ١٩٥١). کوڕی ئەمین عالی، کوڕی گەورەی میر بەدرخان بەگە. دیپلۆمی لیسانسی یاسا لە کۆنستانتینۆپل وەرگرتووە و دواتر خوێندنی لە ئەڵمانیا تەواو کردووە ساڵی١٩٢٧ بە سەرۆکی کۆمەڵەی خۆیبوون هەڵبژێردراوە. یەك لە پیاوە دیپلۆمات و چالاکەکانی دوای جەنگی یەکەمی جیهانی بوو. دوای شکستی بزووتنەوەی کورد لە کوردستانی باکوور پەرپوەی شام بوو و خۆی زیاتر بۆ کاری کولتووری تەرخان کرد.

***

• سەیید عەبدولقادری شەمزینانی (١٨٥١- دیاربەکر ١٩٢٥). سەرکردەی ئایینی و سیاسیی کوردبوو. کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهرییە. پیاوی سیاسیی عوسمانی و سیناتۆری وان بوو. ساڵی

١٨٨١ دوای تێکشکانی ڕاپەڕینی ساڵی ١٨٨١ لەگەڵ باوکیدا ڕەوانەی مەککە دەکرێ و ساڵی ١٩٠٨ دوای کودێتای تورکە-لاوەکان هێنرایەوە بۆ ئەستەموول. یەکێک لە لایەنگرەکانی تێزی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا و دواتر لەگەڵ سەرهەڵدانی بزووتنەوەی کەمالیزم (لە دەورانێکی زۆر زوو)دا دژی ئەوە بوو کە کورد دژی تورک چەک هەڵبگرێ. ساڵی ١٩٢٥ بە بیانووی بەشداریکردن لە شۆڕشی ١٩٢٥دا بەدیلگیرا و دواتر لەسێدارە درا.

***

• شەریف پاشا (کۆنستانتینۆپل ١٨٦٥- ناپۆلی ١٩٥١/١٢/٢٢). دیپلۆمات و پیاوی سیاسیی کورد و لە بنەماڵەیەکی نەجیبزادەی کورد لەدایک بووە. خوێندنی لە کۆنستانتینۆپل دەست پێکردووە و دواتر لە ١٨٨٥ تا ١٨٩٤ لە پاریس لە قوتابخانەی سەربازی Saint-Cyre دریژە بە خوێندن داوە. لە ساڵی ١٨٩٤ تا ١٩٠٨ بووەتە باڵوێزی حکوومەتی عوسمانی لە ستۆکهۆڵم. دوای کۆدەتای ساڵی ١٩٠٨ی تورکە لاوەکان گەڕاوەتەوە بۆ کۆنستانتینۆپل و لەگەڵ ئەمین عالی بەدرخان و سەیید عەبدولقادردا جەمعییەتی تەعاون و تەرەقیی کوردیان دامەزراندووە، بەڵام شەریف پاشا هەر هەمان ساڵ گەڕاوەتەوە بۆ پاریس و سەرەتا لە پاریس و دواتر لە مۆناکۆ نیشتەجێ بووە و ساڵی ١٩١٩ بووە بە سەرۆکی وەفدی کوردستان بۆ کۆنفرەنسی ئاشتی و لە ٢٤ی نیسانی ١٩٢٠ بە هۆی دەردە کوردەوە وازی هێناوە.

***

• شێخ سەعیدی پیران (پالو ١٨٦٥-دیاربەکر ١٩٢٥) پیاوی ئایینی و سیاسیی کوردبوو دوای مردنی باوکی (شێخ عەلی سەپتی: لە تەریقەتی نەقشبەندی) شێخ سەعید چووەتە لای شێخ مەحموودی مامی. بەمشێوەیە بە چاودێریی مامی خوێندنی ئایینیی تەواو کردووە. لە سەرەتای ساڵی ١٩٢٤-ەوە سەرکردایەتیی بزووتنەوەی نەتەوایەتیی لە کوردستانی باکوور گرتووەتە دەست. شوباتی ١٩٢٥ لەگەڵ هەزاران لە باوەڕدارەکانیدا گەیشتە پیران. هەرێمی دیاربەکر. لە سۆنگەی پێکدامەلێڕژانێکەوە لەگەڵ دەسەڵاتکارانی ناوچەکەدا شۆڕش لە ٨ی شوباتی ١٩٢٥ بەرپا بوو و بە زوویی زۆرترین بەشی کوردستانی باکووری گرتەوە. پێشمەرگەکان هەتا بن دەرگەی دیاربەکر چوون. بەڵام ٣١ی ئاياری ١٩٢٥ زۆر بێڕەحمانە شۆڕشەکە دامرکێندرایەوە. شێخ سەعید لەگەڵ چەند هاوەڵێکیدا لەسەر ئەوە بوون بگەنە ناو سنووری ئێران، کاتێک لەسەر پردی عەبدولڕەحمان پاشا لە وارتۆ بەدیل گیران. شێخ سەعید بە دیلکراوی هێنرایە دیاربەکر و لە دادگەی سەربازیی دیاربەکر سزای مەرگی بەسەردا سەپێندرا و ڕۆژی ٤ی ئەیلوولی ١٩٢٥ لە دیاربەکر لەگەڵ ٤٩ لە هاوەڵەکانیدا لەبەردەم پارێزگا لەسێدارە درا.

***

•عەبدولڕەزاق بەدرخان بەگ (١٨٦٤-١٩١٨) کوڕی نەجیب پاشای کوڕی بەدرخان بەگی میری گەورەی بۆتانە. دوای ئەوەی زمانە ڕۆژهەڵاتییەکانی خوێندووە و زمانی فرانسیی خوێندووە و دیپلۆمی باڵای لە پەروەردەدا وەرگرتووە، سێ چوار ساڵێک لە وەزارەتی دەرەوە وەکو فەرمانبەر کاردەکات و دواتر بووەتە سکرتێری سێیەمی باڵوێزخانەی ئیمپراتۆریای عوسمانی لە پیتەر بۆرگ.

سوڵتان، به مەبەستی دوورخستنەوەی لە کاری سیاسی و خستنە ژێــر چـاودێریی خۆیــەوە، کردوویــە بــە ســەرۆکی دیــوان لــە کۆنــستانتینۆپل. دواتــر ڕای کــردووە و گــەلێك ئــازار و زیــندان و ئەشکەنجە و دووره ولاتـی چێـشتووه. یەکێکـە بـووه لـە سـەرکردە منـەوەرەکانی کـورد و پـرۆ ڕووس بـووه. دوای شۆڕشـی ئۆکتۆبـەر بێنـەوا ماوەتـەوە و دواتـر سـاڵی ١٩١٨(؟) کەوتوەتـە بەردەسـتی تورکەکان و بێسەروشوێنی کراوه.

***

• کامـەران بـەدرخان (ئەسـتەموول ٢١ ی ئـابی ١٨٩٥– پـاریس ٤ی کـانوونی یەکـەمی ١٩٧٨). نووسـەر و پیـاوی سیاسـیی کوردبـووه. ساڵی ١٩١٢ کاتی جەنگی باڵقان لایەنگری تورکەکان بوو. یەکێك لە دامەزرێنـەرانی جەمعییـەتی تـەعاون و تـەرەقیی کـورد بـووه، گـەلێك وتاری لە گۆواری "ژین"دا لەسەر پرسی کورد بلاو کردۆتەوه. دوای تەواوکردنی خوێندن لە لایپزیك لە ئەڵمانیا، گەڕاوەتەوە بۆ بەیرووت و مەکتەبی موحاماتی کردووەتـەوه. سالانی ١٩٣٠–١٩٤٠ کۆمـەڵێك وتار و کتێب بلاو کردووەتەوە و ساڵی ١٩٤٧ هاتووەتە پاریس و لە قوتابخانەی زمانە ڕۆژهەلاتییەکان وانەی زمانی کوردی (کرمانجی)ی وتووەتـەوە و ناوەنـدی لێکۆڵینـەوەی کـوردیی دامەزرانـدووه. سـاڵی ١٩٧٠ بووه بە زمانیحاڵی بارزانی ئەوروپا.

***

• فوئاد پاشا (دوکتـۆر) (چـنار ١٨٦٧–دیاربەکر ١٩٢٥). پزیشك و پیاوی سیاسیی کورد بووه. دوای تـەواوکردنی خوێندنی پزیشکی لە ئەستەموول، لە ئەخۆشخانەی گشتیی ئۆرفە کاری کردووه. یەکێك لـە دامەزرێنـەرانی کۆمەڵـەی هیڤیـا ١٩١٢ و ئەنـدامی جەمعییـەتی

تەعالیی کوردستان بووە و یەکێك لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی کوردیی (ئازادیی) بووە-١٩٢٣. ماوەیەك بەر لە شۆڕشی ١٩٢٥ خەریکی دەرکردنی گۆوارێك بوو بە ناوی (میزۆپۆتامیا)وە. بە بیانووی بەشداریی لە شۆڕشی ١٩٢٥وە دەستگیر کراوە و بەرامبەر بە پارێزگای دیاربەکر لە سێدارە دراوە.

***

• دوکتۆ ئەحمەد نافیز (١٩٠٢ ئەلعەزیز-قامیشلۆ ١٩٦٨). پیاوی سیاسیی کورد بووە. خوێندی پزیشکیی تەواو کردووە و برا گەورەی نورەددین زازایە. لە دوای شکستی شۆڕشی کورد ساڵی ١٩٢٥ ئاوارەی سووریا بووە و بەشداریی لە دامەزراندنی خۆیبوون دا هەبوە و یەکێك لە بیچمە گرینگەکانی ناسیۆنالیزمی کورد بوو لە ساڵانی سیەکان و چلەکاندا.

***

• خالید جوبران بەگ (ئەلگوز ١٨٨٠- بتلیس ١٩ی ئاداری ١٩٢٥). پیاوی سیاسی و کۆلۆنێلی سوپای عوسمانی بووە. یەکێك لە ئەندامە گرینگەکانی هۆزی (جوبران) و هاوسۆزیی لەگەڵ جەمعییەتی تەعالیی کوردستان دا هەبوە و لەگەڵ چەند رووناکبیرێکی دیکەی کورددا (کۆمیتەی کوردستان)یان دامەزراندوە. چالاکانە بەشداری لە شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ دەکات و لەگەڵ یوسف زیا بەگ پێکەوە لە ١٩ی ئاداری ١٩٢٥دا لە بتلیس لەسێدارە دراون.

• یووسف زیا بەگ (بتلیس؟- بتلیس ١٩ی ئاداری ١٩٢٥). پیاوی سیاسیی کورد و ئەندام پەرلەمانی بتلیس بووە لە ئەنجومەنی نیشتمانیی گەورەی ئەنقەرە و ئەندامی دادگەی سەربەخۆ بوو لە قستەمۆنی لە ماوەی جەنگی سەربەخۆیی تورکدا ١٩١٩-١٩٢٣.

کۆتایی ساڵی ١٩٢٤ پێوەندیی لەگەڵ کەمالیستەکاندا بڕیوە و خەبات بۆ سەربەخۆیی کوردستان کردووە. چالاکانە بەشداریی لە شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥دا هەبوە دەستگیر کراوە، لە ١٩ی ئاداری ١٩٢٥ لە بتلیس لە سێدارە دراوە.

ئیندێکسی ناو و شوێن*

I

ئیندێکسی ناو

ئا

ئەحمەد تۆفیق بەگ: ٥٥

ئەحمەد نافیز: ١٤، ١٠٤

ئەکرەم جەمیل پاشا: ١٤، ١٥، ٩٩

ئەمین ڕامان: ١٤

ئەمین عالی بەدرخان: ٥٣، ١٠٠، ١٠١

(شێخ) ئەیوب: ٤٧، ٤٨

(حەیدەری زادە) ئیبراهیم: ٦٢

ئیحسان نووری پاشا: ١٤، ٩٩

(شێخ) ئیسماعیل: ٥٩

ئیسماعیل حەقی: ٦٢

ب

بۆزان: ١٤

بۆزۆ بەگ: ٦٢

* لەم ئیندێکسەدا هەموو ناوە زۆر دووبارەبووەکانی وەک کورد، کوردستان و تورک لەبەر زۆر دووبارەبوونەوەیان نەخراونەتە ناو ئەم ئیندێکسەوە.

تۆفیق: ٦٢

ج

جەلادەت بەدرخان: ١٤، ١٠٠

ح

حاجۆ ئاغا: ١٤
حاجی ئاختی: ٥٧
حاجی ئیبراهیم: ٥٧
حەسەن خەیری: ١٠٦

خ

خالید جوبران بەگ: ٦٢، ١٠٤
خۆجا عەسکەری: ٥٧
خەلیل ڕامی بەدرخان: ٥٣

ز

زەینەددین عابدین: ٥٣

س

سورەیا بەدرخان: ٦، ١٤، ١٩
سورەیا بەگ (وەکیل): ٦٠
سولەیمان سەبری بەگ: ٥٢
(شێخ) سەعیدی پیران: ٤٣، ٤٧، ٤٨، ٥٣، ٥٧، ٥٩، ٦٠، ٦١، ٦٣، ٩٢، ١٠٢
سەلیمی یەکەم: ٢٩، ٣٠

ش

شاكر محەمەد: ٥٣

شەریف پاشا: ٦٤، ١٠١

(سەیید) شەفیق: ٥٣

شەوكەت زولفی: ١٤

شەیحان زادە مستەفا ئەفەندی: ٥٤

ع

عارف بەگ ئەفەندی: ١٩

عارف عەباس: ١٤

(سوڵتان) عەبدولحەمید: ١٠، ٢٥

عەبدولڕەحمان ئاغا: ٥٣

عەبدولڕەحمان پاشا: ١٠٢

(شێخ) عەبدولڕەحمان گارسی: ١٤

عەبدولڕزاق بەدرخان: ٦٤، ١٠٢

(سەیید) عەبدولقادری شەمزینانی: ٥٣، ٥٦، ٥٧، ٦٤، ٩٤، ١٠٠، ١٠١

عەبدولكەریم ئەفەندی: ٥٨

عەبدوڵڵا جەودەت: ٩

عەبدوڵڵا سەعدی: ٥٦

(سوڵتان) عەبدولمەجید: ٤٢

عەزمی: ٦٥

عەلی ڕەزا: ٥٣، ٥٧

(شێخ) عەلی سەپتی: ١٠٢

عەلی صائیب بەگ: ٤٩، ٥٠، ٥٤، ٦١، ٦٣

عیصمەت پاشا: ٦٨

ف

فوئاد بەگ: ٤٨، ٤٩، ٥٠، ١٠٣

(ماریشاڵ) فەوزی پاشا: ٥٢

ق

قاسم بەگ: ٥٨، ٦٢، ٦٣، ٦٤، ٦٥

ك

کامەران بەدرخان: ١٤، ٥٣، ١٠٣

کوێر سەعدی: ٥٧

کەمال فەوزی: ٥١، ٥٢، ٥٣، ٥٦

ل

لوتفی موفید بەگ: ٦٢

لۆتەر (سیر گێرارد): ١١

م

مالومیان: ١٠

(سەیید) محەمەد: ٥٣، ٥٧

محەمەد تۆفیق: ٥٧

(شێخ) محەمەد خالید ئەیووب: ٤٨

محەمەد شوکری سەگبان: ١٤

محەمەد عەلی عەونی: ٦

مستەفا ئەفەندی: ٥٤

مستەفا شاهین: ١٤

مستەفا کەمال ئەفەندی: ٥٤

مستەفا کەمال (ئەتاتورك): ١٢، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٧

موفید بەگ: ٥٤

شێخ مەحموود (مامی شێخ سەعید): ١٠٢
مەزهەر موفید: ٦٣
مەمدووح سەلیم: ١٤
مەولان زادە ڕەفعەت: ١٤، ٥٣

ن

ناشید حەقی: ٤٧
نافیز (سەرۆک هۆز): ٥٦
نەجمەددین بەگ: ٦٢
نەجیب پاشا: ١٠٢

و

ویلسن (سەرۆک): ٣٤

ی

یووسف زیا بەگ: ٥٨، ٥٩، ٦١، ١٠٤

II

ئیندێکسی شوێن

ئا

ئارارات: ٣٧، ٩٩
ئازەربایجان: ٣٧
ئورفە: ٥٣. ٥٤، ٥٥، ٦٢
ئەرزەرۆم: ٦٢
ئەرجیش: ٧١
ئەستەمبوول: ١٣، ٩٩، ١٠٠، ١٠١، ١٠٣
ئەڵمانیا: ١٠٠، ١٠٣
ئەمریکا: ٧١، ٩٠، ١٠٠
ئەنادۆل: ٦٨
ئەنقەرە (حکوومەت): ٣٦، ٣٧، ٣٩، ٤٠، ٥٤، ٥٥، ٦٨، ٧٣، ١٠٤
ئێران: ٣٣، ٣٧، ٣٨، ١٠٢

ب

باڵقان: ١١، ٢٨، ٦٧، ١٠٣
بایەزید: ٧٠
بتلیس: ٥١، ٥٨، ٦٢، ٦٣، ٩٩، ١٠٤، ١٠٥
بوهتان: ٤٢
بۆسنیا: ٦٧
بەغدا: ٥٠، ٦٢
بەیرووت: ١٠٣

پ

پاریس: ۳۵، ٦٤، ۱۰۱، ۱۰۳

ت

تاران: ٦۳، ۹۹

تورکیا: ۲٦، ۲۹، ۳٤، ۳۸، ٤۰، ٤۳، ٤۸، ٥۱، ٦۱، ٦۷، ۷۰، ۷۲، ۹۹

تۆران: ، ۳۸

تەبریز (تەورێز): ۳۳، ۳۷

تەرابزۆن: ٥۲

ج

جزیرە: ٥۲

چ

چنار: ۱۰۳

چەرمق: ٤۹

ح

حەڵەب: ٥٤، ۱۰۰

د

دیاربەکر: ٤٥، ٤٦، ٤۷، ٤۹، ٥۰، ٥۲، ٥٦، ٥۹، ٦۲، ٦۳، ٦٥، ۷۱، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰٤

س

ستۆکهۆڵم: ۱۰۱

سلێمانی: ٦۲

سمیرنا: ۷۰

سووریا: ٤٠، ٦٧، ١٠٠، ١٠٤
سیرۆژ: ٥٤
سیوەرەك: ٤٧

ش

شام: ١٣، ١٠٠

ع

عادل جەواز: ٧١

ف

فرانسا: ٣٩
فەلەستین: ٦٧
ڤێرجینیا: ١٠٠
ڤێرسای: ١٠٠

ق

قامیشلو: ١٠٤
قەستەمونی: ١٠٠
قەوقاز: ٢٩

ك

كرواتیا: ٤٠
كۆنستانتینۆپل: ٣٢، ٣٤، ٣٥، ٥٢، ٥٦، ٥٧، ٦٤، ١٠٠، ١٠١، ١٠٣

ل

لوبنان: ١٣، ١٤، ٩٩
لەندەن: ٦٣

م

مووسڵ: ٢٢، ٣٨، ٤٠، ٥٠

مووش: ٥٨

مۆناکۆ: ١٠١

مەکدۆنیا: ١٠

مەککە: ١٠١

مەلازگەرد: ٥٢

میزۆپۆتامیا: ١٠٤

ن

ناپۆلی: ١٠١

و

واشنگتۆن: ١٠٠

وان: ٧١

هـ

هەرزەگۆڤینیا: ٦٧

ی

یۆنان: ٣٥، ٩٩